

**Проект ЄС «Розвиток інтегрованих соціальних служб
для вразливих сімей і дітей»**

**ПРОФІЛАКТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ
СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ, РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ,
ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ
З ЗАКОНОМ**

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ТРЕНЕРА

Проект фінансується
Європейським Союзом

Проект виконується
Консорціумом «Кожній дитині»

Автори-упорядники:

Зверєва І. Д. – головний консультант із науково-методичного забезпечення проекту ЄС, д. пед. н., професор

Лещенко О. А. – тренер-методист Київського обласного Тренінгового центру

Лютій В. П. – ст. викладач Академії праці та соціальних відносин

Максимова Н. Ю. – д.психол.н., професор

Носач І. В. – асистент проекту ЄС

Павлик О. В. – керівник Київського обласного Тренінгового центру

Загальна редакція:

Зверєва І. Д. – головний консультант із науково-методичного забезпечення проекту ЄС, доктор педагогічних наук, професор

Проект фінансується Європейським Союзом

«Методичні матеріали для тренера» підготовлено у рамках проекту ЄС «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей», що фінансується Європейським Союзом. Проект виконується консорціумом організацій, який очолює благодійна організація «Кожній дитині». Основними бенефіціарами проектує

Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді. Пілотний регіон – Київська область.

Думки, висловлені у виданні, належать авторам і не обов'язково відображають погляди Європейської Комісії.

Методичні матеріали для тренера / Авт.упор. І. Д. Зверєва, О. А. Лещенко, В. П. Лютій, Н. Ю. Максимова, І. В. Носач, О. В. Павлик; За заг.ред. І. Д. Зверєвої – К., 2007.

Методичні матеріали для тренера «Профілактика правопорушень серед неповнолітніх, реабілітація дітей, які перебувають у конфлікті з законом» підготовлені на основі узагальнення і адаптування міжнародного та вітчизняного досвіду роботи, напрацювань у ході реалізації проекту ЄС «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей» і є такими, що рекомендовані для використання.

У виданні подається інформація про особливості роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті з законом. Висвітлені основні форми і методи роботи з ними.

Враховуючи актуальність теми, видання буде корисним для соціальних працівників ЦСССДМ, спеціалістів Служб у справах дітей, соціальних педагогів, а також представників громад, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, викладачів та студентів вищих навчальних закладів.

© Європейська комісія, 2007

© ПБО «Кожній дитині» в Україні, 2007

ПЕРЕДМОВА

Серед причин, що пов'язані з сім'єю дитини, і призводять до її соціальної дезадаптації, можна виділити може бути незадоволеність фізичних і соціальних потреб дитини; формування у дитини асоціальних цінностей і стереотипів делінквентної поведінки, загальна невихованість; педагогічна занедбаність, відставання в фізичному, психічному та культурному розвитку; підвищення загальної тривожності та агресивності дитини, формування комплексу неповноцінності, заниженої самооцінки, невпевненості у собі; низький авторитет батьків для дитини, пошук нею зразків для наслідування поза сім'єю; пошук дитиною захисту та підтримки в компанії однолітків або у сторонніх дорослих; бажання самоствердитись, повернути до себе увагу через ризиковані, зокрема делінквентні, вчинки.

Враховуючи потреби сьогодення, базовою складовою інтегрованої моделі соціальних послуг є служба супроводу дітей, які перебувають в конфлікті із законом – спеціалізоване формування, мета діяльності якого: попередження правопорушень, проявів противоправної поведінки серед неповнолітніх; здійснення соціальної підтримки дітей, схильних до правопорушень; дітей, які скоїли злочин та засуджені до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі; сприяння реінтеграції неповнолітніх та молоді, які перебувають, або перебували у школах, училищах соціальної реабілітації, виховних та виправних колоніях, повернулися з місць позбавлення волі. Головною ціллю тренінгу «Профілактика правопорушень серед неповнолітніх, реабілітація дітей, які перебувають у конфлікті з законом», що проводився у рамках проекту ЄС «Розвиток соціальних служб для вразливих сімей і дітей», є ознайомлення фахівців соціальної сфери із новими концепціями, формами і методами роботи з дітьми, які перебувають в конфлікті з законом..

Учасниками тренінгу можуть бути спеціалісти центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служб у справах дітей, представники органів місцевого самоврядування та громадськості. Спільне навчання зазначених фахівців за сесіями представленого модуля дозволяє консолідувати на місцевому рівні зусилля та ресурси різних соціальних інституцій шляхом вироблення спільних переконань щодо здійснення захисту та забезпечення прав дітей, які перебувають у конфлікті з законом, розширення міжвідомчих зв'язків, спрямованих на реалізацію соціальних завдань.

Матеріали тренінгу розроблені відповідно до Програми підготовки соціальних працівників соціальних служб, затвердженої Державною соціальною службою для сім'ї, дітей та молоді (№ 57 від 21.11.2006).

Сподіваємося, що дане видання стане для спеціалістів ЦСССДМ, служб у справах дітей, інших фахівців соціальної сфери чітким методичним орієнтиром у соціальній роботі з дітьми.

Особливу подяку висловлюємо членам Тренінгового Центру Київського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, які були першими в практичній реалізації матеріалів модулю.

Авторський колектив

ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ПРО ТРЕНІНГ

Тема: «Профілактика правопорушень серед неповнолітніх, реабілітація дітей, які перебувають у конфлікті з законом»

Мета: підвищення професійної компетентності учасників тренінгу в технологіях соціальної роботи.

Завдання:

1. Визначити особливості соціальної роботи з сім'ями.
2. Ознайомитися з механізмом оцінки потреб сімей з метою планування соціальної роботи з окремими випадками.
3. Опрацювати інноваційні технології соціальної роботи.
4. Відпрацювати механізм міжвідомчої взаємодії у сфері профілактики правопорушень у дитячому та молодіжному середовищах.

Час, необхідний для проведення тренінгу: 3 дні.

Форма проведення: просвітницький тренінг.

Цільова група: соціальні працівники та менеджери ЦСССДМ, представники служб у справах дітей, працівники кримінальної міліції, заступники директорів з виховної роботи, соціальні педагоги та психологи загальноосвітніх закладів.

Кількість учасників тренінгу: 20 – 25 осіб.

Кількість тренерів: 2 особи, а саме: 1 тренер та 1 фасилітатор.

Приміщення: простора кімната, стільці (за кількістю учасників і тренерів), розміщені в центрі кімнати у формі кола; 4 столи, поставлені у кутах кімнати, стіл для тренерів.

СТРУКТУРА ТРЕНІНГУ

«ПРОФІЛАКТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ, РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З ЗАКОНОМ»

Час	Зміст діяльності	Орієнтований термін
День 1		
Сесія 1		
9.30 - 9.40	Відкриття тренінгу: привітання учасників, презентація мети, завдання, програми тренінгу, представлення тренерів	10 хв.
9.40 - 10.10	Вправа на знайомство «Інтерв'ю»	30 хв.
10.10 - 10.20	Вироблення правил роботи групи	10 хв.
10.20 - 10.40	Визначення очікувань учасників тренінгу	20 хв.
10.40 - 11.00	Вправа «Асоціації»	20 хв.
11.00 - 11.30	Вправа «Робота з поняттями»	30 хв.
11.30 - 12.00	Перерва	30 хв.
Сесія 2		
12.00 - 12.10	Вправа на активізацію «Компліменти»	10 хв.
12.10 - 12.20	Мозковий штурм «Криза»	10 хв.
12.20 - 12.35	Міні – лекція «Етапи кризи в сім'ї»	15 хв.
12.35 - 12.50	Вправа «Визначення ключової проблеми сім'ї»	15 хв.
12.50 - 13.30	Вправа «Робота з ситуаціями»	40 хв.
13.30 - 14.30	Перерва на обід	1 год.
Сесія 3		
14.30 - 14.45	Вправа на активізацію «Тотем»	15 хв.
14.45 - 15.45	Інформаційне повідомлення «Оцінка потреб»	1 год.
15.45 - 16.00	Підведення підсумків дня «Три кошики»	15 хв.
День 2		
Сесія 4		
9.30 - 9.35	Вправа на активізацію «Доброго ранку!»	5 хв.
9.35 - 9.50	Рефлексія попереднього дня «Зворотній перегляд»	15 хв.
9.50 - 10.50	Міні-лекція «Сутність та напрями соціальної роботи з сім'ями»	1 год.
10.50 - 11.30	Вправа «Форми та методи роботи»	40 хв.
11.30 - 12.00	Перерва	30 хв.
Сесія 5		
12.00 - 12.05	Вправа на активізацію «Павучок»	5 хв.
12.05 - 12.25	Вправа «Робота з поняттями»	20 хв.
12.25 - 12.40	Інформаційне повідомлення «Девіантна поведінка дітей та молоді як прояв соціальної дезадаптації»	15 хв.

12.40 - 13.00	<i>Інформаційне повідомлення «Основні етапи профілактичної роботи»</i>	20 хв.
13.00 - 13.30	<i>Робота в групах «Основні етапи профілактичної роботи»</i>	30 хв.
13.30 - 14.30	<i>Перерва на обід</i>	1 год.
Сесія 6		
14.30 - 14.35	<i>Вправа на активізацію «Плутанина»</i>	5 хв.
14.35 - 15.15	<i>Робота в групах «Карта соціально-педагогічного та соціально-психологічного обстеження неповнолітнього»</i>	40 хв.
15.15 - 15.35	<i>Інформаційне повідомлення «Технології соціальної реабілітації неповнолітніх»</i>	20 хв.
15.35 – 16.00	<i>Підведення підсумків дня «Чарівна скринька»</i>	25 хв.
День 3		
Сесія 7		
9.30 - 9.45	<i>Рефлексія попереднього дня</i>	15 хв.
9.45 - 10.20	<i>Інформаційне повідомлення «Ознайомлення з нормативними документами»</i>	35 хв.
10.20 - 11.00	<i>Вправа «Лінії часу»</i>	40 хв.
11.00 - 11.30	<i>Вправа «Функції органів, установ та служб, які працюють у сфері профілактики правопорушень у дитячому та молодіжному середовищах»</i>	30 хв.
11.30 – 12.00	<i>Перерва</i>	30 хв.
Сесія 8		
12.00 - 12.10	<i>Вправа «Малювання одним олівцем»</i>	10 хв.
12.10 - 12.15	<i>Вправа «Проблеми»</i>	5 хв.
12.15 - 12.55	<i>Вправа «Найбільший жах»</i>	40 хв.
12.55 - 13.30	<i>Практичне заняття «План дій»</i>	35 хв.
13.30 - 14.30	<i>Перерва на обід</i>	1 год.
Сесія 9		
14.30 - 15.30	<i>Інформаційне повідомлення «Інноваційні технології соціальної профілактики: сімейні групові наради та інтегративний курс «Культура життєвого самовизначення»</i>	1 год.
15.30 – 16.00	<i>Підведення підсумків останнього дня роботи Історія для натхнення</i>	30 хв.

ЗМІСТ ТРЕНІНГУ

ПЕРШИЙ ДЕНЬ

СЕСІЯ 1

ВСТУП. ВІДКРИТТЯ ТРЕНІНГУ

Мета: ознайомити учасників з регламентом роботи, метою та завданнями тренінгу.

Час: 10 хв.

Ресурси: плакат на якому написані мета та завдання тренінгу (додаток 1).

Хід проведення: тренери вітають учасників, представляють себе, презентують мету, завдання, програму тренінгу (додаток 1), коментують передумови звернення до даної теми.

До уваги тренера!

Плакат з метою та завданнями тренінгу бажано прикріпити на видному місці та посилалися на нього протягом усього тренінгу.

ВПРАВА НА ЗНАЙОМСТВО «ІНТЕРВ'Ю»

Мета: познайомити учасників, створити атмосферу, що сприятиме ефективному засвоєнню нових знань.

Час: 30 хв.

Хід проведення: учасники розміщуються на стільцях по колу. Тренер пропонує учасникам об'єднатися у пари і провести інтерв'ю, використавши запитання:

- Ваше ім'я, по-батькові? Де і ким ви працюєте?
- Як Ви вважаєте, яким чином ваша робота пов'язана з темою тренінгу?
- Чи є у вас сім'я? (Стаж сімейного життя? Діти? Скільки?).
- Розповісти цікавий випадок із сімейного життя.

Після завершення взаємних інтерв'ю, тренер пропонує презентувати один одного.

Питання для обговорення:

- Про що свідчать наші повідомлення?
- З якою метою ми проводили цю вправу?

ВИРОБЛЕННЯ ПРАВИЛ РОБОТИ ГРУПИ

Мета: обговорити основи ефективної участі учасників, як важливої умови досягнення поставленої мети та закріпити їх у формі норм поведінки.

Час: 10 хв.

Ресурси: плакат «Основи ефективної участі».

Хід проведення: тренер пропонує учасникам сформулювати основи ефективної участі, які допоможуть забезпечити позитивні результати діяльності групи. При цьому він націлює їх на те, що пропозиції щодо основ ефективної участі мають звучати як пропозиції щодо норм і правил поведінки, а не особистісних характеристик. Учасники подають свої варіанти, коментують їх і після погодження з усією групою тренер записує запропоновані формулювання на плакаті. Плакат із правилами розташовується на видному місці, в разі їх порушення тренер та учасники апелюють до правил протягом усіх днів роботи.

До уваги тренера!

1. Необхідно звернути увагу учасників на те, що правила – це певні норми поведінки, дотримання яких можна було б проконтролювати.
2. Орієнтовними правилами можуть бути такі:
 - Говорити по черзі (правило піднятої руки);
 - Правило двох піднятих рук (якщо хоча б одній людині в колі незручно, наприклад, через шум, вона має право підняти обидві руки, привертаючи увагу присутніх);
 - Поважати думку іншого;
 - Дотримуватись регламенту;
 - Бути позитивно налаштованим до себе та інших;
 - Обговорювати проблему, а не людину;
 - Слухати й чути;
 - Зберігати конфіденційність;
 - Бути активним;
 - Працювати в групі від початку й до кінця.
3. Доцільно після прийняття правил ще раз звернути увагу учасників на необхідність їх ретельного дотримання. А, в разі потреби, робити це й надалі.

ВИЗНАЧЕННЯ ОЧІКУВАНЬ УЧАСНИКІВ ТРЕНІНГУ

Мета: визначити очікування учасників, сформувати у них мотивацію щодо участі в тренінгу.

Час: 20 хв.

Ресурси: стікери (за кількістю учасників), заздалегідь підготовлений на папері для фліп-чарту плакат «Очікування».

Хід проведення:**I етап:** *індивідуальна робота.*

Тренер звертається до учасників з пропозицією обдумати, яких результатів вони хотіли б досягти наприкінці тренінгу і записати їх на стікерах.

II етап: кожен учасник коментує свої очікування і наклеює стікер на плакат «Очікування».**Питання для обговорення:**

- Про які прагнення, побажання свідчать наші очікування?
- З якою метою ми проводили цю вправу?
- Чому так важливо на початку роботи їх визначити?

До уваги тренера!

Наприкінці тренінгу плакат використовуватиметься для визначення досягнень очікувань учасників.

ВПРАВА «АСОЦІАЦІЇ»**Мета:** визначити значення поняття «сім'я».**Час:** 20 хв.**Ресурси:** предмет, який передається по колу.

Хід проведення: тренер пропонує кожному учаснику по колу проговорити свої асоціації, які пов'язані з поняттям «сім'я»

До уваги тренера!

Коментуючи відповіді, тренер підводить учасників до висновку, що „**для кожного з нас сім'я – це те найближче оточення, яке дає нам змогу формуватися та реалізовуватися як особистість**”.

Узагальнюючи відповіді, тренер пропонує розглядати:

сім'ю, як динамічну малу групу людей, котрі проживають разом і пов'язані родинними відносинами (шлюб, кровна спорідненість, усиновлення, опіка), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідальністю. (Безпалько О.В. „Соціальна робота в схемах і таблицях: Навч. посіб. – К.: Логос, 2003)

ВПРАВА «РОБОТА З ПОНЯТТЯМИ»

Мета: визначити основні ознаки понять, з якими учасники будуть працювати протягом всього тренінгу, а саме: «здорова сім'я», «сім'я, яка опинилася в складних життєвих обставинах», «сім'я групи ризику», «проблемна сім'я».

Час: 30 хв.

Ресурси: тексти основних ознак понять (додаток 2), плакат «Схема різновидів сімей» (додаток 3), фліп-чарт, папір для фліп-чарту, маркери.

Хід проведення: тренер пропонує учасникам об'єднатися в чотири групи. Кожна група працює над формулюванням ознак одного поняття. Після роботи в групах тренер пропонує учасникам презентувати свої напрацювання.

Тренер коментує напрацювання груп.

Питання для обговорення:

- З якою метою проведена ця вправа?
- Що нового ви дізналися?

СЕСІЯ 2

ВПРАВА НА АКТИВІЗАЦІЮ «КОМПЛІМЕНТИ»

Мета: згуртувати колектив, більше познайомити один з одним через висловлювання про свої найвиразніші риси характеру.

Час: 10 хв.

Хід проведення: учасники стоять у колі. Кожен має назвати своє ім'я та продовжити висловлювання: «Моя найкраща подруга (мій справжній друг) сказав би, що я...» (учасник повинен сказати комплімент на свою адресу)

Тренер перешкоджає самокритичним висловлюванням на зразок «...що я незібрана».

Тренер: А за що він вас поважає?

Учасник: За те, що я активна...

Тренер: Так, про Олену говорять, що вона активна.

Після проведення вправи тренер дякує всім учасникам та пропонує сісти на свої місця.

МОЗКОВИЙ ШТУРМ «КРИЗА»

Мета: розглянути поняття «криза», складові «кризи», визначити причини «кризи».

Час: 10 хв.

Ресурси: фліп-чарт, папір для фліп-чарту, маркери.

Хід проведення: тренер пропонує учасникам відповісти на запитання, використовуючи попередній життєвий досвід:

- Чи переживав хтось з учасників кризу?
- Чому він вважає, що цей стан був саме кризою?
- Що було причиною кризи?

Відповіді записуються на папері для фліп-чарту і залишаються в полі зору учасників.

Тренер дає визначення «кризи, як можливості зміни стилю свого життя, себе, як певної небезпеки для себе та інших тощо. Тобто, як явище, яке може впливати на людину як негативно, так і позитивно. Наприклад, вилучення дитини із біологічної сім'ї є кризою, яка негативно впливає на дитину; а отримання сім'єю квартири – також є кризою, яка позитивно впливає на розвиток сім'ї.

МІНІ-ЛЕКЦІЯ «ЕТАПИ КРИЗИ В СІМ'Ї»

Мета: ознайомити учасників з етапами розвитку «кризи».

Час: 15 хв.

Ресурси: фліп-чарт, папір для фліп-чарту, маркери, схема «Етапи кризи» (додатки 4, 5).

Хід проведення: тренер пропонує учасникам проаналізувати історію про яку-небудь втрату, наприклад, крадіжку дорогої речі (або зарплати в транспорті тощо) і відповісти на запитання:

- яка ваша перша реакція?
- які ваші думки?
- які ваші подальші дії?

Учасники відповідають. Тренер записує на папері для фліп-чарту.

Тренер уточнює – яка реакція була першою? (Непорозуміння, шок)

Тренер пропонує учасникам звернути увагу на схему «Етапи кризи» (додаток 4) і коментує його (додаток 5).

До уваги тренера!

Коментар етапів розвитку кризи можна провести, використовуючи конкретні приклади з досвіду роботи учасників з сім'ями.

Питання для обговорення:

- Що ви відчуваєте зараз, як ви сприйняли цю інформацію?
- Як запропонована схема може допомогти вам у вашому житті та при роботі з сім'ями?
- Що ці вправи вам дали для професійного і особистісного зростання?

ВПРАВА «ВИЗНАЧЕННЯ КЛЮЧОВОЇ ПРОБЛЕМИ СІМ'Ї»

Мета: відпрацювати з учасниками тренінгу підходи визначення ключової проблеми сім'ї.

Час: 15 хв.

Ресурси: фліп-чарт, папір для фліп-чарту, маркери.

Хід проведення: тренер пропонує учасникам відповісти на запитання: **«Які проблеми є найтипівішими для сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах?»**

Учасники називають проблеми, тренер записує їх вислови на папері фліп-чарту.

Тренер формулює висновок: проблема, з якою стикається сім'я, є основою для класифікації сімей, які потребують допомоги.

До уваги тренера!**Методи виявлення ключової проблеми сім'ї:**

- вміння визначати причину й наслідки;
- вміння відділяти інформацію від емоцій (деякі факти – емоціональні, але не інформаційні);
- вміння бачити інформацію з різних кутів зору (сусіди, вчитель, соціальний працівник тощо);
- враховувати думки й вислови оточення;
- вміння бачити й аналізувати сім'ю як систему, що функціонує з уже визначеними взаємостосунками.

ВПРАВА «РОБОТА З СИТУАЦІЯМИ»

Мета: закріпити отримані знання учасниками тренінгу на ситуаціях з практики.

Час: 40 хв.

Ресурси: фліп-чарт, папір для фліп-чарту, маркери, ситуації з практики (додаток 6).

Хід проведення: тренер пропонує учасникам об'єднатися в 3 групи, розглянути ситуації та визначити тип сім'ї, порушені функції, ключову проблему.

До уваги тренера!

Тренер підводить учасників до того, що важливо вміти визначити первинну проблему, яка породжує решту проблем.

Питання для обговорення:

- Чи все зрозуміло?
- Чи можемо ми використовувати набуті знання в роботі?

СЕСІЯ 3

ВПРАВА НА АКТИВІЗАЦІЮ «ТОТЕМ»

Мета: підвищення працездатності учасників.**Час:** 15 хв.

Хід проведення: учасники сідають колом. Їм надається інструкція: *«Нехай кожен з вас назве яку-небудь тварину. При цьому будемо уважно слухати один одного і постараємося запам'ятати, яку тварину назве кожен».*

Усі по черзі називають тварин, і треба витратити чимало часу, щоб усі запам'ятали, яку тварину назвав кожен. Для спрощення можна попросити називати тварин по черзі (по колу), і кожен, перш ніж назвати тварину, повторить усе те, що сказали попередні учасники.

«Тепер давайте запам'ятаємо ритм, що буде супроводжувати виконання вправи».

Тренер демонструє ритм: два рази плесне в долоні, а потім робить два удари долонями по колінах. *«Протягом усієї вправи ми будемо витримувати цей ритм. Задавати його буду я. Той з вас, хто почне першим, плесне 2 рази в долоні й назве свою тварину: наприклад «вовк», а потім, вдаривши 2 рази по колінах, назве тварину того, кому він хоче передати хід. Той, чия тварину буде названо, у свою чергу, плескаючи 2 рази в долоні, назве її, а потім, б'ючи 2 рази по колінах, назве ще чиясь тварину».*

При цьому не можна вибиватися з ритму і не можна звертатися до того, хто тільки-но передав вам хід. Будемо дуже уважними, тому що той, хто помилятиметься, отримає додаткове завдання».

У ході вправи тренер поступово підсилює темп її виконання. Той, хто помилився, мусить замість назви своєї тварини, двічі плескаючи в долоні, зображати характерний звук цієї тварини. І всі інші з цього моменту повинні звертатися до нього, відтворюючи цей звук.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «ОЦІНКА ПОТРЕБ»

Мета: ознайомити учасників з основними принципами, підходами та методикою щодо здійснення оцінки потреб; звернути увагу на зв'язок між потребами дитини, батьківським потенціалом та соціальними, сімейними факторами.**Час:** 1 год.**Ресурси:** презентація «Оцінка потреб» (додаток 7), схема «Модель оцінки» (додаток 8), роздаткові матеріали (додаток 9).**Хід проведення:**

Тренер презентує основні принципи, підходи та методику щодо здійснення оцінки потреб, відповідно до схеми «Модель оцінки» (додаток 8).

I етап: тренер ознайомлює учасників з основними принципами та підходами щодо здійснення оцінки (додаток 7).

II етап: тренер пояснює принцип оцінки за схемою «Модель оцінки» (додаток 8) та аналізує кожен компонент оцінки (додаток 9). У центрі кола (на схемі) – ДИТИНА, забезпечення її безпеки та благополуччя – це головна мета.

Три сторони навколо кола утворюють рівносторонній трикутник: **потреби дитини, фактори батьківського потенціалу, сімейні та соціальні фактори**. Дитині забезпечується нормальний розвиток, сприятливе середовище, коли жодна із сторін не переважає іншу і, коли всі сторони взаємодіють.

До уваги тренера!

Отже, модель оцінки є необхідним механізмом при роботі з сім'єю. Головним для соціального працівника є вміння детально оцінити кожен із чинників та порівняти їх з іншими. Потрібно аналізувати всі пункти.

Оцінка має зосереджуватися на дитині – коріння оцінки виходять із потреб та особливостей дитини. Увагу більше потрібно зосередити на сильних сторонах сім'ї.

Питання для обговорення:

- Що нового ви дізналися?
- Чи корисна була для вас ця інформація?

ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ ДНЯ «ТРИ КОШИКИ»

Мета: підвести підсумки роботи за день й отримати зворотній зв'язок від учасників.

Час: 15 хв.

Ресурси: плакат, на якому намальовано три різнокольорових кошки й занотовані запитання; стікери тих самих кольорів, що й кошки (за кількістю учасників).

Хід проведення: тренер звертає увагу учасників на плакат, де намальовано три різнокольорових кошки із запитаннями до них:

- Яку інформацію я обов'язково буду використовувати надалі?
- Над якою інформацією ще слід поміркувати?
- Яка інформація була мені не потрібна?

Кожен учасник на отриманих стікерах тих самих кольорів, що й кошки, пише відповіді на поставлені запитання. Далі учасники прикріплюють стікери до відповідних кошків й озвучують свої відповіді.

ДРУГИЙ ДЕНЬ

СЕСІЯ 4

ВПРАВА НА АКТИВІЗАЦІЮ «ДОБРОГО РАНКУ!»

Мета: сприяти створенню позитивної атмосфери на тренінгу, підготувати учасників до роботи.

Час: 5 хв.

Хід проведення: тренер об'єднує учасників в коло та пропонує ранкове привітання від себе своєму сусідові. Потім всі учасники разом вітаються у загальному колі.

РЕФЛЕКСІЯ ПОПЕРЕДНЬОГО ДНЯ «ЗВОРОТНІЙ ПЕРЕГЛЯД»

Мета: налаштувати учасників на роботу, пригадати основні поняття, що були опановані, з'ясувати рівень сприйняття матеріалу попереднього дня тренінгу.

Час: 15 хв.

Ресурси: фліп-чарт, папір для фліп-чарту, маркери.

Хід проведення: учасники за допомогою мозкового штурму пригадують вправи вчорашнього дня у зворотньому напрямку, тобто від останньої до першої. Тренер записує назви цих вправ на аркуші фліп-чарту, починаючи знизу.

Питання для обговорення:

- З якою метою ми проводили рефлексію вчорашнього дня?

МІНІ –ЛЕКЦІЯ «СУТНІСТЬ ТА НАПРЯМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ»

Мета: ознайомити учасників з сутністю та напрямками соціальної роботи з сім'ями.

Час: 1 год.

Ресурси: фліп-чарт, папір для фліп-чарту, маркер, схема «Соціальна робота» (додаток 10), тексти основних понять (додаток 11).

Хід проведення: тренер ознайомлює учасників з сутністю та напрямками соціальної роботи з сім'ями використовуючи схему «Соціальна робота» (додаток 10).

Питання для обговорення:

- Що нового ви дізналися?
- Чи корисна була для вас ця інформація?

ВПРАВА: «ФОРМИ ТА МЕТОДИ РОБОТИ»

Мета: визначити основні форми та методи роботи, які учасники використовують в роботі з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Час: 40 хв.

Ресурси: фліп-чарт, папір для фліп-чарту, маркери, тексти понять (додаток 12).

Хід проведення:

I етап: тренер дає визначення понять: «Форми та методи соціальної роботи» та наголошує учасникам, що ефективність соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, багато у чому залежить від правильного вибору форм і методів роботи з ними.

II етап: тренер пропонує учасникам об'єднатися в три групи. Кожна група працює над визначенням форм та методів роботи, які вони використовують в роботі з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах та зазначають необхідні для цієї роботи ресурси.

Після роботи в групах тренер пропонує учасникам презентувати свої напрацювання.

Тренер коментує напрацювання груп.

Питання для обговорення:

- З якою метою проведена ця вправа?
- Що нового ви дізналися?

СЕСІЯ 5

ВПРАВА НА АКТИВІЗАЦІЮ «ПАВУЧОК»

Мета: сконцентрувати увагу учасників, сприяти настрою на виконання подальшої роботи й груповій згуртованості.

Час: 5 хв.

Хід проведення: усі сідають у коло, тренер малює на фліпчарті сітку, а всередині неї – павучка. Кожен учасник по черзі пересуває павучка з клітини на клітину, називаючи напрям (праворуч, ліворуч, уверх, униз). Але треба пам'ятати, що павучок не пересувається по діагоналі, а лише по вертикалі та горизонталі. Учасники стежать в уяві за пересуванням павучка, і коли він опиняється всередині – всі плещуть у долоні. Подорож павучка продовжується, поки кожен з учасників не покерує ним.

ВПРАВА «РОБОТА З ПОНЯТТЯМИ»

Мета: визначити основні поняття, з якими учасники будуть працювати, а саме: «девіантна поведінка», «делінквентна поведінка», «адиктивна поведінка», «правопорушення», «соціальна дезадаптація» та розуміння їх учасниками.

Час: 20 хв.

Ресурси: фліп-чарт, папір для фліп-чарту, маркери, тексти понять (додаток 13).

Хід проведення: тренер пропонує об'єднатися в п'ять груп. Кожна група працює над формулюванням одного поняття. Після роботи в групах тренер пропонує учасникам презентувати свої напрацювання.

Тренер коментує напрацювання груп.

Питання для обговорення:

- З якою метою проведена ця вправа?
- Що нового ви дізналися?

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ ЯК ПРОЯВ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ»

Мета: ознайомити учасників з ознаками та причинами виникнення девіантної поведінки дітей та молоді.

Час: 15 хв.

Ресурси: фліп-чарт, папір для фліп-чарту, маркери, схема «Поняття девіантної поведінки» (додаток 14), «Характеристики девіантної поведінки» (додаток 15), «Причини девіантної поведінки» (додаток 16).

Хід проведення: тренер подає учасникам інформацію, використовуючи схеми «Поняття девіантної поведінки» (додаток 14), «Характеристики девіантної поведінки» (додаток 15), «Причини девіантної поведінки» (додаток 16).

Питання для обговорення:

- Що нового ви дізналися?
- Чи корисна була для вас ця інформація?

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «ОСНОВНІ ЕТАПИ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ»

Мета: ознайомити учасників з основними етапами профілактичної роботи.

Час: 20 хв.

Ресурси: слайдова презентація, тези повідомлення (додаток 17).

Хід проведення: тренер презентує етапи профілактичної роботи.

Питання для обговорення:

- Що нового ви дізналися?

РОБОТА В ГРУПАХ «ОСНОВНІ ЕТАПИ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ»

Мета: використовуючи можливість роботи в малих групах, закріпити отриманий учасниками інформаційний матеріал.

Час: 30 хв.

Ресурси: фліп-чарт, папір для фліп-чарту, маркери.

Хід проведення: тренер пропонує учасникам об'єднатися в три групи. Кожна група працює над відповідно визначеним етапом профілактики (діагностичний, корекційний, аналітичний) та виділяє три основні (на думку членів групи) характеристики. Після роботи в групах тренер пропонує учасникам презентувати свої напрацювання.

Тренер коментує напрацювання груп.

Питання для обговорення:

- З якою метою проведена ця вправа?
- Чи повинен володіти цими знаннями соціальний працівник?

ВПРАВА НА ЗАВЕРШЕННЯ СЕСІЇ «СМАЧНОГО!»

Час: 5 хв.

Хід проведення: тренер просить учасників підвестися, стати в коло, взятись за руки та голосно вигукнути «Смачного».

СЕСІЯ 6

ВПРАВА НА АКТИВІЗАЦІЮ «ПЛУТАНИНА»

Мета: сприяти активності учасників у подальшій роботі.

Час: 5 хв.

Хід проведення: стоячи в колі й тримаючись за руки, учасники утворюють своєрідне переплітіння – «плутанину», не розриваючи рук, як у відомій дитячій грі. Один з учасників (обраний за власним бажанням), який не спостерігав за процесом заплутування, має відновити вихідне правильне коло, не рознімаючи рук учасників.

РОБОТА В ГРУПАХ «КАРТА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ОБСТЕЖЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО»

Мета: ознайомити учасників з Картою соціально-педагогічного та соціально-психологічного обстеження неповнолітнього й відпрацювати навички заповнення даної форми.

Час: 40 хв.

Ресурси: фліп-чарт, папір для фліп-чарту, маркери, Карта соціально-педагогічного та соціально-психологічного обстеження неповнолітнього (додаток 18), життєва історія (додаток 19).

Хід проведення:

I етап: тренер ознайомлює учасників з Картою соціально-педагогічного та соціально-психологічного обстеження неповнолітнього (додаток 18).

II етап: тренер пропонує об'єднатися у шість груп, роздає життєву історію (додаток 19) та просить заповнити дану Карту. Після роботи в групах тренер пропонує учасникам презентувати свої напрацювання.

Тренер коментує напрацювання груп.

Питання для обговорення:

- З якою метою проведена ця вправа?
- Чи важко було працювати з даною формою?

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ»

Мета: ознайомити учасників з основними технологіями соціальної реабілітації неповнолітніх.

Час: 20 хв.

Ресурси: роздатковий матеріал.

Хід проведення: тренер ознайомлює учасників з основними технологіями соціальної реабілітації неповнолітніх.

Питання для обговорення:

- Що нового ви дізналися?
- Чи корисна була для вас ця інформація?

ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ ДНЯ «ЧАРІВНА СКРИНЬКА»

Мета: підвести підсумки роботи за день й отримати зворотній зв'язок від учасників.

Час: 25 хв.

Ресурси: плакат із зображенням великої скриньки, кольорові кружечки за кількістю учасників тренінгової групи.

Хід проведення: кожен учасник отримує кружечок, який символізує скарб знань, умінь, отриманих упродовж дня. Тренер пропонує кожному з учасників написати про здобуті скарби (2хв.) Учасники по черзі «кладуть скарби» у чарівну скриньку (прикріплюють кружечки на плакат із зображенням скриньки), коментуючи свою дію.

Після того, як скринька заповнена, тренер звертається до учасників із пропозицією висловити свої зауваження та рекомендації. Він дякує групі за спільну роботу.

ТРЕТІЙ ДЕНЬ

СЕСІЯ 7

РЕФЛЕКСІЯ ПОПЕРЕДНЬОГО ДНЯ

Мета: актуалізувати досвід, набутий учасниками попереднього дня.

Час: 15 хв.

Ресурси: фліп-чарт, папір для фліп-чарту, маркери.

Хід проведення: тренер пропонує учасникам пригадати те, що було на занятті попереднього дня. Він об'єднує їх у пари за методом «сусід навпроти» для обговорення наступних запитань:

- Як працювала група?
- Які завдання і в якій послідовності ми виконували?
- Які висновки нам вдалося зробити?

Час обговорення 3 хв. Потім тренер об'єднує пари по декілька, щоб утворилося три групи. Цим групам надається 5 хв. часу, папір та маркери, щоб на кожне з 3 запитань записати відповідь, яка б складалася не більше, ніж із 11 слів.

Після цього групи по черзі зачитують свої варіанти відповідей, потім проходить обговорення вправи.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «ОЗНАЙОМЛЕННЯ З НОРМАТИВНИМИ ДОКУМЕНТАМИ»

Мета: ознайомити учасників із "Державною програмою "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини до 2016 р.» та нормативними документами.

Час: 35 хв.

Ресурси: Державна програма "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини до 2016 р.», роздруковані нормативні документи.

Хід проведення: тренер представляє проект важливого документу – "Державна програма "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини до 2016 р.», що буде прийнято законом України, та нормативні документи, якими учасники мають керуватися в своїй роботі.

Питання для обговорення:

- Яке значення має прийняття такого документу?
- Що нового ви дізналися?

ВПРАВА «ЛІНІЇ ЧАСУ»

Мета: визначити з учасниками зміни та значущі події, які відбулися за певний період часу, проаналізувати їх вплив на благополуччя людей.

Час: 40 хв.

Ресурси: картки, ножиці, маркери.

Хід проведення:

I етап: тренер малює на папері пряму горизонтальну лінію, яка відображатиме певний період часу, і відмічає на ній роки.

2000 2001 2002 2003 2004 2005 2006 2007

II етап: кожний учасник отримує 10 карток (аркуш А-5). Усім пропонується пригадати і записати на окремій картці одну подію, яка певним чином (позитивно чи негативно) вплинула на розвиток соціальної роботи в Україні.

III етап: тренер об'єднує учасників у чотири групи, кожна група обговорює та фіксує на невеликих картках (одна подія – одна картка) події, які певним чином (позитивно чи негативно) вплинули на розвиток соціальної роботи в Україні.

IV етап: тренер пропонує групам по черзі зачитувати події, якими був знаменний конкретний рік, з коротким коментарем. Учасники розміщують картки вздовж лінії в хронологічному порядку (рік за роком), при цьому картки з подіями, що вплинули позитивно, розташовуються над лінією, а картки з подіями, які негативно позначилися на розвиткові соціальної роботи, відповідно, під лінією. Якщо події, зафіксовані на картці збігаються, картки кладуть одна на одну.

V етап: обговорення отриманих результатів у загальному колі.

- Що з того, що відбулося і мало певні наслідки, вам би хотілося змінити на краще?
- Які проблеми в соціальній роботі ми можемо визначити на основі ваших напрацювань?

Другий тренер фіксує проблеми, які називає група на папері для фліп-чарту.

Питання для обговорення:

- Що дає нам виконання даної вправи?

ВПРАВА «ФУНКЦІЇ ОРГАНІВ, УСТАНОВ ТА СЛУЖБ, ЯКІ ПРАЦЮЮТЬ У СФЕРІ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ДИТЯЧОМУ ТА МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩАХ»

Мета: ознайомити учасників з функціями органів, установ та служб, виділити що є спільного в міжвідомчій співпраці.

Час: 30 хв.

Ресурси: роздруковані функції органів, установ та служб, фліп-чарт, папір для фліп-чарту, маркери.

Хід проведення: тренер об'єднує учасників у 4 групи до служб, представниками яких вони є, зокрема – ЦСССДМ, Служба у справах дітей, кримінальна міліція, ЗОШ. В кожній групі визначається відповідальний експерт. Групи знайомляться з переліком функцій за розподілом та готують презентацію:

- Кримінальна міліція – ЦСССДМ;
- Служба у справах дітей – Кримінальна міліція;
- ЦСССДМ – ЗОШ;
- ЗОШ – Служба у справах дітей.

Представник з відповідної групи презентує напрацьований матеріал, після чого експерт коментує та доповнює перелік функцій та зобов'язань своєї служби.

Питання для обговорення:

- З якою метою ви опрацьовували функції органів, установ та служб, які працюють у сфері профілактики правопорушень у дитячому та молодіжному середовищах?
- Які висновки ми можемо зробити завдяки виконанню цієї справи?

СЕСІЯ 8

ВПРАВА «МАЛЮВАННЯ ОДНИМ ОЛІВЦЕМ»

Мета: сформувати в учасників навички ефективної взаємодії, співпраці та партнерства.

Час: 10 хв.

Ресурси: папір А-4, олівці.

Хід проведення: тренер об'єднує учасників у пари. Кожна пара отримує один аркуш паперу та один олівець. Поклавши перед собою аркуш, обидва учасники беруться за один олівець, ставлять його на аркуш і мовчки, не спілкуючись між собою, за командою тренера починають малювати спільний малюнок. Закінчивши малювати, пари обов'язково мають написати на ньому свої імена, продовжуючи робити це спільно.

Питання для обговорення:

- Які ваші враження від виконання цього завдання?
- З якими труднощами вам довелося стикнутися у своїй роботі?
- Як ви їх долали?

ВПРАВА «ПРОБЛЕМИ»

Мета: визначити найважливіші проблеми, з якими учасники стикаються в своїй роботі, з питань профілактики правопорушень в районі.

Час: 5 хв.

Ресурси: фліп-чарт, папір для фліп-чарту, маркери.

Хід проведення: учасники, методом мозкового штурму, визначають найважливіші проблеми. Відповіді учасників тренер записує послідовно на папері для фліп-чарту й залишає їх у полі зору учасників.

ВПРАВА «НАЙБІЛЬШИЙ ЖАХ»

Мета: навчити учасників передбачати можливі труднощі на шляху спільного вирішення проблем та знаходити варіанти їх подолання.

Час: 40 хв.

Ресурси: схема (додаток 20), фліп-чарт, папір для фліп-чарту, маркери.

Хід проведення:

I етап: індивідуальна робота над визначенням побоювань учасників.

II етап: тренер об'єднує учасників у групи і пропонує їм подумати над тим, що вони будуть робити щодо організації взаємодії після тренінгу і з'ясувати свої хвилювання, побоювання з приводу майбутньої діяльності.

Кожній групі дається аркуш паперу для фліп-чарту, розділений на п'ять частин: один квадрат посередині аркуша і чотири квадрати навколо нього.

Групам пропонується записати своє «побоювання» у середньому квадраті.

До уваги тренера!

Побоювання має бути чітко сформульоване, щоб його легко можна було зрозуміти та прочитати.

III етап: робота груп над визначенням шляхів подолання побоювань.

Учасникам пропонується обговорити побоювання і запропонувати або певне рішення, або якусь ідею, яка може допомогти його подолати. Свою пропозицію учасники записують в один із пустих квадратів.

Всі групи працюють за такою ж схемою. Коли аркуш заповнено, учасники зачитують поради, пропозиції та ідеї. Інші висловлюють свої побажання, ідеї. Останні можуть взяти до уваги якісь поради, можуть змінити їх, використати кілька запропонованих ідей або ж відмовитися від усіх, і запропонувати власне рішення.

IV етап: обговорення у великому колі напрацювань усіх груп.

Питання для обговорення:

- Які ваші враження від роботи?
- Які висновки ви можете зробити за результатами цієї роботи?

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ «ПЛАН ДІЙ»

Мета: розробити план дій розвитку співпраці між державними та неурядовими організаціями на районному рівні з метою забезпечення профілактики правопорушень у дитячому та молодіжному середовищах.

Час: 35 хв.

Ресурси: схема «План дій» (додаток 21), фліп-чарт, папір для фліп-чарту, маркери.

Хід проведення: учасники об'єднуються в три групи. Кожна група обирає одну з проблем, які були визначені в попередній вправі.

Тренер пропонує працювати за схемою:

Проблема	Час, протягом якого буде вирішено	Дії	Виконавець	Оцінка-аналіз виконаних дій	Примітка про виконання

Після закінчення роботи кожна група представляє свої напрацювання.

Питання для обговорення:

- З якою метою ми виконували це завдання?
- Які труднощі у вас виникали при виконанні цього завдання?

СЕСІЯ 9

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ «ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ: СІМЕЙНІ ГРУПОВІ НАРАДИ ТА ІНТЕГРАТИВНИЙ КУРС «КУЛЬТУРА ЖИТТЄВОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ»

Мета: ознайомити учасників з інноваційними технологіями соціальної профілактики.

Час: 1 год.

Ресурси: презентації: «Сімейні групові наради» та «Культура життєвого самовизначення».

Хід проведення: тренер презентує учасникам інформацію «Сімейні групові наради» та «Культура життєвого самовизначення».

Питання для обговорення:

- Які думки чи запитання у вас виникли після цього інформаційного повідомлення?

ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ ОСТАННЬОГО ДНЯ РОБОТИ

Час: 30 хв.

Тренер пропонує учасникам відповісти на запитання:

- Чи здійснились ваші очікування, які ви сформулювали в перший день?
- Що і яким чином дало вам змогу наблизитись до здійснення ваших очікувань?

Історія для натхнення

ДОДАТКИ

Додаток 1

Тема:

«ПРОФІЛАКТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ, РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ З ЗАКОНОМ»

Мета: підвищення професійної компетентності учасників тренінгу в технологіях соціальної роботи.

Завдання:

1. Визначити особливості соціальної роботи з сім'ями.
2. Ознайомитися з механізмом оцінки потреб сімей з метою планування соціальної роботи з окремими випадками.
3. Опрацювати механізм міжвідомчої взаємодії у сфері профілактики правопорушень у дитячому та молодіжному середовищах.

Функції сім'ї – відображення системи взаємодії особи, сім'ї та суспільства і тих сфер, які пов'язані безпосередньо із задоволенням відповідних потреб її членів.

Заслуговує на увагу така класифікація функцій сім'ї:

- **економічна** – планування сімейного бюджету, організація споживчої діяльності по веденню домашнього господарства;
- **господарська** (організація побуту сім'ї, турбота про дім) – підтримка порядку та чистоти, дотримання санітарно-гігієнічних норм;
- **репродуктивна** – продовження людського роду через народження дітей; планування сім'ї;
- **соціалізуюча** – передача дорослими членами сім'ї соціального досвіду дітям, цілеспрямований вплив на дітей з метою формування у них ціннісних орієнтацій, життєвих уподобань; організація внутрішньосімейного спілкування; оволодіння соціальними вміннями і навичками, освіта, професійне самовизначення;
- **рекреативна** – організація вільного часу та відпочинку, розвиток інтересів і потреб членів сім'ї;
- **терапевтична** – створення сприятливого сімейного мікроклімату, психологічна підтримка членів сім'ї в різних життєвих ситуаціях, створення доброзичливого емоційного клімату в сім'ї з метою відновлення фізичних і психічних сил членів родини, витрачених у різних стресових ситуаціях.

Сім'я, яка належним чином виконує свої функції, називається **здоровою**. Її основними ознаками є:

- згуртованість;
- відкритість для встановлення нових стосунків;
- інтимність;
- оптимізм і турбота;
- здатність самотійно вирішувати завдання свого розвитку;
- ідентичність;
- готовність до зміни ролей;
- залучення всіх членів про прийняття сімейних рішень тощо.

Ззовні соціально благополучна сім'я - це оцінка сім'ї її соціальним оточенням, але оточення не завжди може помічати окремі ознаки, на основі яких робиться висновок про благополуччя цієї сім'ї, тобто зовні сім'я здорова, а внутрішньо – дисфункціональна.

Сім'я, яка відноситься до групи ризику – сама вибирає послугу, з нею проводиться профілактична робота з метою попередження виникнення проблеми.

Проблемна сім'я - не в змозі самотійно визначити необхідну послугу або допомогу, потребує втручання соціального працівника, їй надаються захисні послуги з метою вирішення існуючої проблеми.

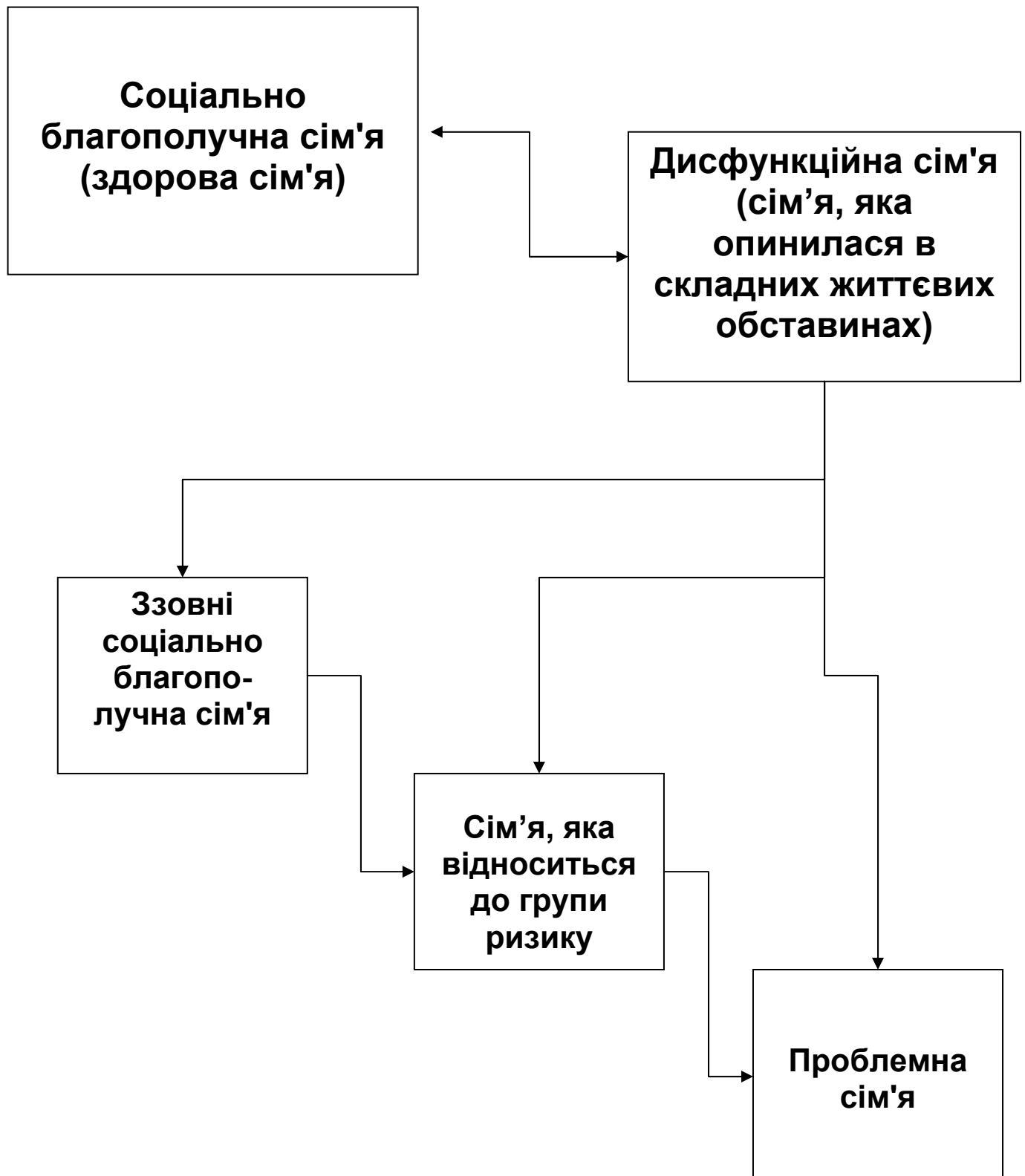
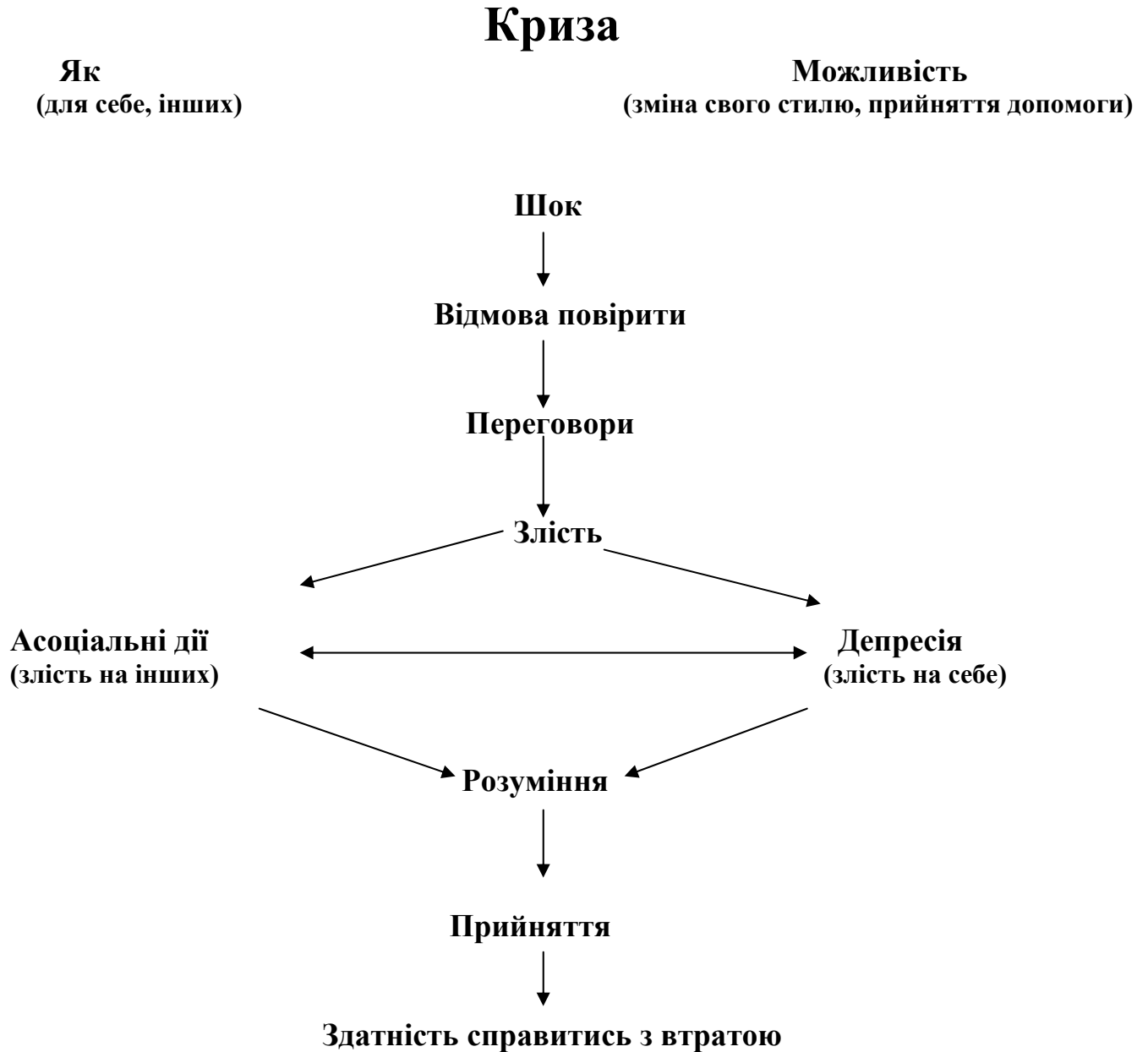
СХЕМА РІЗНОВИДІВ СІМЕЙ

СХЕМА «ЕТАПИ КРИЗИ»

ЕТАПИ РОЗВИТКУ КРИЗИ

За запропонованою Робом Паже (Нідерланди) логічною матрицею кризи, вона має наступні етапи: перший – **шок** – тяжке порушення життєдіяльності людини внаслідок гострого розладу її психічного стану, який характеризується емоційним та руховим виснаженням, тимчасовою втратою орієнтації у часі, просторі тощо.

Шок – це одна з найнебезпечніших загальних неспецифічних реакцій організму на дію певних чинників, насамперед травматичного походження. Хоча ця реакція була відома ще лікарям античного світу, зокрема Гіппократу, сучасною назвою вона завдячує французькому лікарю Ле Драну (H.F. Le Dran), який у 1737 р. видав книгу "Traite on reflectiontirces de la pratique sur les playes d'rames a fen", в якій назвав цю реакцію терміном "се-кус", що означає поштовх, удар, і описав її клініку. Невдовзі книгу було перекладено англійською мовою і термін "секус" було замінено відповідним англійським словом **шок** (shock). Хоча потім для цієї реакції було запропоновано й інші назви, проте англійський термін "шок" залишився.

За шоком відразу починається другий етап – **відмова повірити** – тобто неможливість усвідомлення певної втрати. Третій етап – це – **переговори** – що характеризується ілюзорною можливістю «все виправити». З цим етапом також часто пов'язане відчуття провини. Четвертий етап – **прояви злості** – усвідомлення того, що втрата дійсно сталась і повернути все назад неможливо. На цьому етапі існує два напрями розвитку кризи: зорієнтованість злості на себе або злість на інших. Злість на себе може привести людину до глибокого стану депресії. Злість на інших може проявлятися у асоціальних діях. Подолання емоційних наслідків втрати починається на етапі – **розуміння і прийняття** – що супроводжується сильним стражданням. Коли людина досягає етапу розуміння своєї втрати, вона вже може виразити, залежно від віку та здатностей, свої почуття, розповісти про них. Цей етап, на якому з'являється відчуття надії на майбутнє, є сходиною для наступного етапу – **здатністю справитися з втратою**.

Ситуація I.

Батьки, які мали єдину доньку Аню, вже з 6-річного віку пробували зробити з неї генія. Вони влаштували її на бальні танці, в гурток шахів і записали в музичну школу, хоча дівчинка мала посередні здібності, про що й сказав батькам вчитель музики через рік. Він також порадив батькам звільнити дитину від занять у гуртках, і обрати щось одне, щоб не перевантажувати її в школі. Поради педагога батьки не сприйняли серйозно.

Коли Аня не змогла перемогти на музичному конкурсі, дома зчинилася велика сварка. Дівчинка відчула себе нещасливою і непотрібною дитиною.

В Ані не було друзів, на свої дні народження вона не могла запрошувати однокласників, за «невдачі» її карали, вона боялася батьків й намагалася бути слухняною дитиною. Але її вік вимагав спілкування.

З часом Аня зустріла юнака, який її розумів, і вона закохалася. З часом на медогляді в школі виявилось, що вона вагітна. Аня не могла цього розповісти батькам. Після чергового огляду лікар вирішив особисто повідомити батькам про вагітність дівчинки.

Дізнавшись про вагітність, батьки вигнали Аню з дому. Дівчинка вирішила отруїтися, напилася ліків і потрапила до лікарні в тяжкому стані.

Ситуація II.

Дівчинку з дитячого будинку у трирічному віці удочерила сім'я, яка не могла мати власних дітей. Дитина жила й виховувалась в сім'ї протягом 14 років.

Все було добре, поки матір не звільнили з роботи. Батько почав пропивати гроші з сімейного бюджету. Почастішали сварки та бійки. Дівчинка захищала матір, але також зазнавала фізичного насилля від батька. Погіршилася її успішність у школі, вона стала прогулювати уроки.

Одного дня, коли батько не пустив дівчинку додому переночувати, сусід, який повернувся з місць позбавлення волі, з'ясував її. Вона звернулася до міліції.

Мати побоялася розповісти все батькові і добитися судово-медичної експертизи. Коли матір викликали до міліції, вона почала вимагати, щоб дівчинку перемістили в дитячий будинок.

Дівчинка випила велику дозу снодійного, коли дізналася, що батьки збираються повернути її до дитячого будинку. Організації, які були залучені до справи, вирішили, що це безнадійний випадок, і вирішили влаштувати дитину до дитячого будинку.

Ситуація III.

Звернення педагога школи до ЦСССДМ: хлопчик з «нормальної» сім'ї став пропускати уроки. Педагог зустріла спортивного тренера, який сказав, що хлопчик перестав відвідувати спортивну секцію, після того, як його звинуватили в крадіжці. Вчителька звернулася до батьків за допомогою. Батько активно включився в вирішення проблеми, але на жаль, ситуація не поліпшилася. Хлопчик став знервованим. Одного дня прийшов до школи з синяком. Вчителька вирішила, що він «потрапив до поганої компанії».

МАТЕРІАЛ ДО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПОВІДОМЛЕННЯ «ОЦІНКА ПОТРЕБ»

Тези повідомлення: цей метод запроваджено у Великобританії 5 років тому.

Оцінку потрібно розглядати і як процес, і як завдання, і як діяльність, і як результат, і як досвід.

Це дуже непростий аспект роботи соціального працівника. Під час оцінки важливо відображати хронологію подій. У Великобританії відомі факти, коли саме результати оцінки стали свідченням в суді у випадках жорстокого поводження над дитиною, що важко було засвідчити іншими матеріалами.

Даний метод оцінки може використовуватися при усиновленні, при передачі дитини під опіку, під час влаштування дитини в прийомну сім'ю і в інших моментах.

Оцінка повинна базуватися на принципах:

- зосереджуватися на дитині; брати за основу розвиток дитини;
- бути «екологічною» у своєму підході;
- гарантувати рівність можливостей;
- забезпечувати участь усіх учасників оцінки;
- бути відкритою і водночас конфіденційною;
- передбачати подальшу роботу з дітьми та сім'ями;
- базуватися на сильних сторонах і визначати слабкі;
- являти собою тривалий процес, а не одноразовий захід;
- базуватися на доказах, а не домислах;
- бути міжвідомчою у своєму підході.

Цінності та принципи ефективної оцінки

Необхідно враховувати погляди людини, яка проходить оцінку, для того, щоб забезпечити належне задоволення потреб клієнта.

Завжди дуже важливо залучати членів сім'ї та опікунів до процесу оцінки, оскільки вони можуть надавати цінну інформацію; також досить важливо надавати можливість людині, яка знаходиться в центрі оцінки спілкуватися віч-на-віч з спеціалістом, який проводить оцінку.

Робота з дітьми та сім'ями має бути чесною та відкритою. Кожен має розуміти завдання такої роботи та мати доступ до інформації про себе.

Професіонали, залучені до процесу оцінки, повинні знати про те, що необхідно забезпечувати конфіденційність отриманої інформації. Її не можна повідомляти третій стороні, за винятком тих випадків, коли батьки дитини/опікуни надають письмовий дозвіл на розголошення інформації або у разі виникнення таких обставин, коли нерозголошення даної інформації може зашкодити особі.

Інформація має бути достовірною та надійною. Процес оцінки є тривалим; його можна порівняти з картиною, яка збільшується та детальніше проявляється, а не просто з фотокадром, знятим у визначений момент часу. Результати оцінки необхідно регулярно поновлювати для того, щоб забезпечити точність інформації.

Одна особа повинна координувати діяльність різних органів з метою збору необхідної інформації та надання соціальних послуг.

Необхідно застосовувати однаковий підхід в роботі з кожним. На перебіг оцінки та її результати не повинна впливати дискримінація щодо віку, неповносправності особи, її статі, культури або раси.

Необхідно збирати різну інформацію з різних причин, проте в соціальній сфері – якщо звернення потрапляє до відповідної організації, остання має провести початкову оцінку.

Проте, якщо в результаті проведення початкової оцінки виникли певні занепокоєння чи потреби, тоді необхідно провести комплексну оцінку, в процесі якої збирається та аналізується інформація про сильні сторони та потреби.

Оцінку можна визначити як систематичний процес збору інформації, що стосується дорослого, дитини чи сім'ї з тим, аби визначити їх сильні сторони та потреби для того, щоб спланувати подальші дії (або підтвердити, що додаткова допомога не потрібна). Оцінка може забезпечити базову інформацію, на основі якої може вимірюватися майбутній розвиток особи. Інформацію можна отримувати з різних джерел.

МОДЕЛЬ ОЦІНКИ

МОДЕЛЬ ОЦІНКИ

1. Потреби дитини

Здоров'я дитини. Інформацію про здоров'я дитини соціальний працівник може отримати від медичного персоналу закладу, де виховувалася дитина, дільничного лікаря, родичів та інших дорослих, які знайомі з дитиною та самою дитиною.

Основними даними, що свідчать про стан здоров'я дитини, є відповідність зросту, ваги нормам вікового розвитку; наявність інформації про проведені щеплення, відповідно до віку дитини; самопочуття дитини, наявність/відсутність хвороб, пережитих травм, серйозних захворювань, встановлені діагнози; аналіз того, як вплинули пережиті травми на життя та розвиток дитини тощо.

Освіта дитини. Інформація цього блоку відображає дані про те, чи відвідує дитина школу, як регулярно вона це робить, якщо ні, то чому (через хвороби, не подобається тощо), аналізується поведінка дитини у навчальному закладі, чи існують у дитини труднощі у навчанні та спілкуванні у класі/групі з однолітками. Вагоме значення мають успіхи дитини у засвоєнні навчальної програми та конкретних навчальних предметів, а також те, чим полюбить дитина займатися у вільний час, поза навчанням (читає книги, грає на музичному інструменті, в'яже, малює, полюбить сидіти за комп'ютером, віддає перевагу заняттям у спортивних гуртках тощо), які захоплення та хобі має.

Емоційний розвиток та поведінка. Даний блок інформації стосується поведінки і емоційних проявів дитини за різних обставин, страхів, побоювань та проблем, що є у дитини.

Чим молодша дитина, тим складніше проаналізувати її емоційний розвиток. Соціальному працівникові необхідно проаналізувати увесь спектр емоцій, які демонструє дитина, і як це відображається у її поведінці, стосунки дитини з іншими людьми: довіряє чи не довіряє дитина оточуючим, чи потребує їх підтримки та допомоги, як поводить себе (вимогливо, нетерпляче, зухвало), як ставиться до себе та інших (використовує підлабузництво, намагається привернути на себе увагу, ставиться з великою підозрою, поважає/не поважає інших, дратівлива гнівається, вередує тощо), чи існують у дитини труднощі у спілкуванні з іншими дітьми, як багато дитина має друзів. Можливо є щось, що непокоїть, тривожить дитину, або чогось вона боїться (конкретних речей, ситуацій, відкритого/закритого простору, самотності), який апетит, сон у дитини, яким є рівень її тривожності, чи зазнавала дитина нехтування (була занедбаною) та різних видів насильства (фізичного, психологічного, емоційного, сексуального) з боку дорослих та однолітків.

Самоусвідомлення. Про самоусвідомлення, ставлення до самої себе, самовизначення особистості дитини можна говорити аналізуючи, як дитина ідентифікує себе (вік, адресу, стать, мову), чи має розвинуте почуття власної гідності, який рівень її самооцінки (адекватна, завищена, занижена самооцінка), як дитина оцінює себе та як її оцінюють дорослі, однолітки; яка культурна приналежність дитини і чи дотримується вона власних культурних традицій; чи не загрожує негативному відношенню до дитини її національність, культурна приналежність, статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування тощо.

Сімейні та суспільні стосунки. Це відомості безпосередньо про сім'ю, батьків, або осіб, що їх замінюють, про біологічних батьків, родичів, близьких, коло спілкування та оточення дитини; чи задовольняється потреба дитини у любові, прив'язаності, емоційному теплі; які цінності панують у середовищі, де виховується дитина, чи є поза сім'єю дорослі або однолітки, яким дитина довіряє (друзі, вихователі, вчителі, далекі родичі тощо), чи не була дитина об'єктом насильства у сім'ї; з ким дружить; чи дружить з молодшими за себе.

Соціальна презентація. Це те, якою є поведінка дитини у соціумі, чим вона виділяється, як її сприймають у дитячому та дорослому колективах, чи вміє вона поводитися відповідно до загальноприйнятих норм поведінки у суспільстві, чи є її поведінка коректною, як вона спілкується з оточуючими, рівень її комунікативності, відкритості; яке враження дитина

справляє (її зовнішній вигляд); як себе подає;

Самообслуговування. Чи має навички особистої гігієни та догляду за собою; чи має навички самостійного життя; чи може сама вдягатися, митися, прати.

2. Здатність батьків (Батьківський потенціал)

Здійснюючи оцінку батьківського потенціалу, ми, насамперед, повинні з'ясувати: чи розуміють батьки потреби дитини; який минулий досвід батьків (чи були вихованцями інтернатних закладів); чи будуть сприяти повноцінному розвитку; чи готові змінюватися; чи готові сприйняти підтримку, яка надається.

Жоден принцип не є пріоритетним, усі вони повинні забезпечуватися у комплексі.

Елементарний догляд. Соціальному працівникові важливо проаналізувати разом з батьками, наскільки прийомні батьки/батьки-вихователі можуть та готові любити та піклуватися про дитину, враховуючи її специфічні потреби (погане здоров'я, інвалідність, важкі захворювання, проблеми у навчанні, емоційному, поведінковому та особистісному розвитку тощо). Як задовольнятимуть потреби дитини в їжі, одягу, гігієнічних потребах.

Гарантія безпеки, Чи можуть батьки забезпечити безпечне середовище; чи є у колі їх друзів наркомани, алкоголіки; чи їхнє захоплення не загрожуватиме життю чи здоров'ю дитини.

Емоційне тепло, Батьки повинні демонструвати, що люблять і цінують дитину. Чи заспокоюють дитину, ніжно з нею розмовляють; чи заспокоюють дитину; гладять по голові тощо.

Стимулювання. Чи батьки стимулюють успішне навчання дитини, як саме; чи батьки завжди вислуховують дитину і відповідають на її запитання; чи стимулюють маленьку дитину під час гри; чи здатні створити умови, щоб дитина відчувала успіх; чи сприяють задоволенню потреб дитини; чи достатній контакт із дитиною раннього віку.

Життєві орієнтири та обмеження. Прийомні батьки/батьки-вихователі не просто вихователі дитини, це її мудрі наставники, які керують її поведінкою, пояснюючи дитині, де є норма у поведінці, а що вважається відхиленням, що можна, а що ні, що є «добре», а що «погано» тощо. Соціальний працівник має проаналізувати, до якого типу належить сім'я, які методи, стиль виховання використовує, і чи підходять вони для дитини з огляду на історію її життя, аналіз її потреб. Як батьки уявляють модель позитивної поведінки дитини? Що на їх думку, не можна робити? Яким чином будуть прививати дитині вміння дотримуватися моральних чи суспільних норм.

Стабільність. Лише стабільність дозволяє будувати позитивні відносини, забезпечує розвиток. Коли відсутня стабільність, дитина переживає. Чи має стабільні правила; чи передбачувана поведінка батьків; чи буде дотримуватися режим дня; хто буде доглядати за дитиною.

3. Сімейні та соціальні фактори

Історія сім'ї та її функціонування. Яка життєва історія матері, батька (можна для аналізу застосувати психо-динамічну теорію для прогнозування поведінки батьків з дитиною); чи переживали батьки насильство; якими були істотні зміни в сім'ї; яким було дитинство батьків; яка хронологія важливих сімейних подій; як члени сім'ї переживали смерть когось із рідних.

Соціальному працівнику в аналізі цього фактору допоможе складання разом з прийомними батьками/батьками-вихователями генограми сім'ї, яка є формою запису сімейного родоводу. У ній доступно фіксується інформація про усіх членів родини протягом, принаймні, трьох поколінь. Генograma графічно зображує взаємостосунки членів сім'ї, наявність пережитих втрат у зв'язку із смертю родичів і дозволяє проаналізувати, чи сприятливо це вплине на розвиток дитини, сім'ї.

Родичі. Важливо прослідкувати, чи усі, хто відносить себе до кола сім'ї, можуть забезпечувати прийомним батькам та дитині емоційну, фінансову, практичну допомогу, підтримку у разі потреби. Хто їхні родичі? Чи сприятимуть вони вихованню та розвитку дитини.

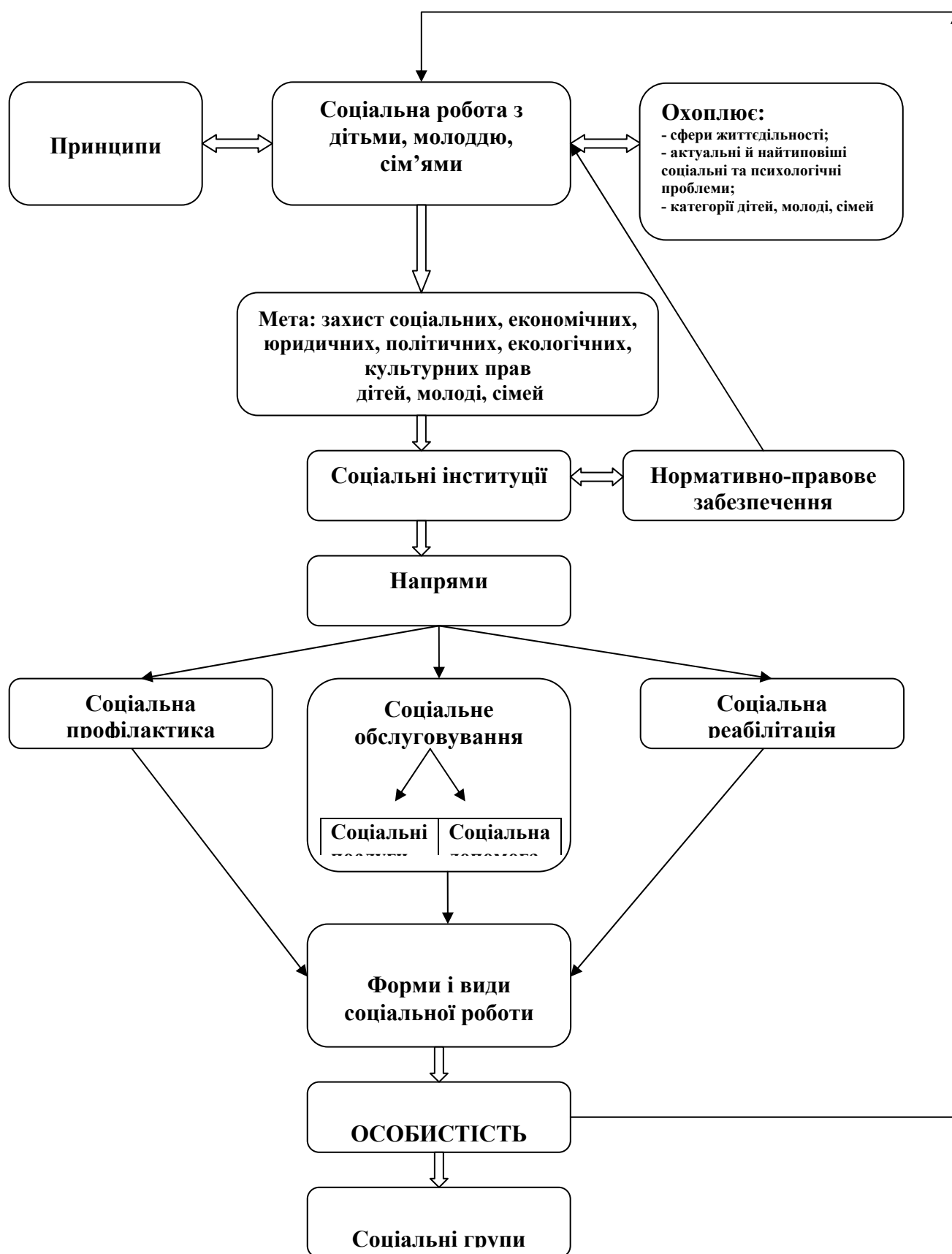
Житлово-побутові умови та ведення господарства. Це аналіз переваг та недоліків місця проживання сім'ї (міста, села, селища, регіону), кліматичних умов, наявності тих чи інших навчальних, розважальних, лікувальних закладів тощо. Це також аналіз того, наскільки безпечним для дитини є місце помешкання, чи є у ньому основні умови зручності, комфорту. Наскільки чисто; чи є гаряча вода?

Зайнятість. Інформація про місце роботи батьків, рівень їх зайнятості, умови праці, оплату, дохід від роботи, і чи позитивно впливатимуть ці складові на розвиток та виховання дитини. Який графік роботи; чи працюють за сумісництвом?

Доходи. Наявний рівень доходів сім'ї, чи вистачить його для піклування про дитину, забезпечення її потреб у захисті, вихованні та повноцінному розвитку. Чи стабільний прибуток?

Соціальна інтеграція сім'ї. Інформація про те, наскільки сім'я є інтегрована у соціум, громаду. Чи дружать з іншими родинами? Чи відчують себе членами територіальної громади? Чи відвідують громадські заходи, масові свята?

Ресурси громади. Аналізуючи рівень соціальної інтеграції сім'ї, соціальний працівник може побачити, чи володіє громада необхідними ресурсами та резервами для підтримки та допомоги прийомній сім'ї/ДБСТ. Чи є за місцем проживання сім'ї кінотеатр, школа, будинок творчості?

«СОЦІАЛЬНА РОБОТА»*

* Соціальна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія та практика / І.Д.Зверева. – К.: Правда Ярославичів, 1998.

Соціальна профілактика – комплекс економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на запобігання, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі; сукупність державних, громадських, соціально-медичних і організаційно-виховних заходів, спрямованих на попередження, подолання або нейтралізацію основних причин та умов, що викликають різного роду соціальні відхилення негативного характеру та інші соціально небезпечні і шкідливі відхилення у поведінці.

Соціальне обслуговування – це вид соціальної діяльності державних та недержавних органів, спрямованої на забезпечення матеріальних, оздоровчих, освітніх, естетичних та інших потреб особистості; реалізується у формі *соціальної допомоги та соціальних послуг*.

Соціальні послуги – комплекс дій, здійснюваних державними, громадськими організаціями, спрямованих на забезпечення та покращення умов життєдіяльності особистості чи окремих груп.

Соціальна допомога – вид соціальної діяльності, спрямованої на підтримку осіб і соціальних груп, що знаходяться в кризовій ситуації.

Соціальна реабілітація – комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених індивідом суспільних зв'язків і відносин внаслідок стійкого розладу функцій організму (інвалідність), зміни соціального статусу (люди похилого віку, безробітні, біженці).

Форма соціально-педагогічної роботи – спосіб організації діяльності соціального працівника з сім'єю, що перебуває у складних життєвих обставинах.

Ознаки форм роботи: функціональність, структурність, інтегративність.

Завдяки формам, методи соціальної роботи наповнюються конкретним змістом.

Метод – шлях досягнення мети і розв'язання завдань; спосіб пізнавальної, практичної діяльності. Це сукупність підходів, прийомів, операцій практичного чи теоретичного засвоєння дійсності; це найкоротший шлях досягнення результату.

У контексті роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах, *під методами*, що використовуються у процесі соціального супроводу таких сімей, ми розуміємо спосіб організації соціальної роботи, що приводить до досягнення оптимального результату і забезпечує позитивні зрушення у розвитку сім'ї, забезпеченні її функціональної спроможності.

Девіантна поведінка – це система вчинків чи окремі вчинки, які суперечать прийнятим в суспільстві нормам і проявляються у вигляді незбалансованих психічних процесів, неадаптованості, порушенні процесів самоактуалізації та ухиленні від морального та етичного контролю особистості над власною поведінкою.

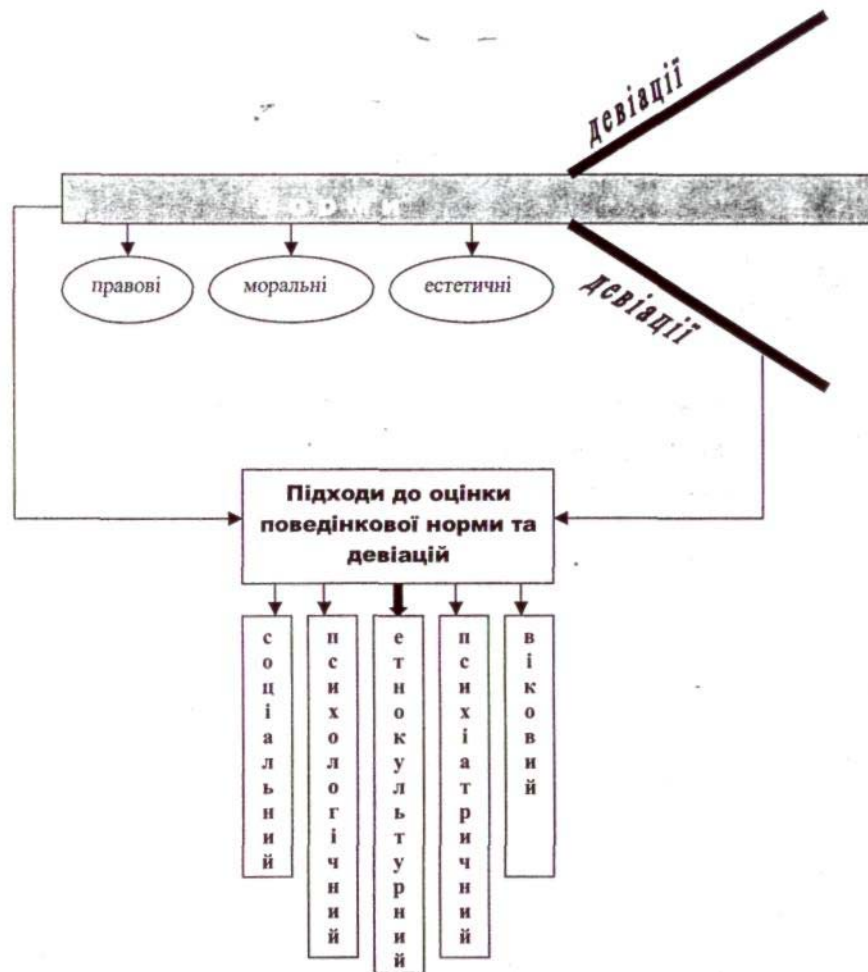
Делінквентна поведінка – це сукупність протиправних вчинків людини, за які в особливо важких випадках може накладатися покарання згідно статей цивільного та кримінального кодексів.

Адиктивна поведінка – це поведінка людини, для якої притаманне прагнення до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану завдяки прийому різноманітних хімічних речовин чи постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій. В результаті такої поведінки людина існує у своєрідному «віртуальному світі». Вона не тільки не вирішує свої проблеми, але й зупиняється в особистісному розвитку, а в окремих випадках навіть деградує.

Правопорушення – це порушення адміністративних та правових норм, які проявляються через дрібні крадіжки, здирництво, викрадення автотранспортних засобів, хуліганство.

Соціальна дезадаптація – результат низького рівня соціальної адаптації до соціального середовища. Виявляється в різних формах девіантної поведінки (втеча з дому, крадіжки, хуліганство, зловживання алкоголем, наркотиками, суїцид та інше) та неадекватних психологічних станах особистості (депресія, гіперактивність).

ПОНЯТТЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Тези повідомлення:

Серед вітчизняних та зарубіжних дослідників не існує єдиної точки зору на термін "девіантна поведінка". Одні вважають, що мова має йти про всі відхилення від схвалюваних суспільством соціальних норм, інші пропонують включати в це поняття тільки порушення правових норм, треті - різні види соціальної патології (алкоголізм, наркоманія, вбивства).

Девіантна поведінка завжди пов'язана з певною невідповідністю людських вчинків, дій, способів діяльності, поширеним у суспільстві чи групах нормам, правилам, стереотипам, очікуванням, цінностям. При цьому девіантна поведінка може виступати як засіб досягнення мети, як спосіб психологічного розвантаження, як самоціль, що задовольняє потреби людини в самореалізації та самоствердженні.

Кожне суспільство має свою певну систему норм (цінностей), які містять вимоги до поведінки та обов'язків членів цього суспільства.

Норма - це явище групової свідомості у вигляді уявлень, які схвалює група, та найбільш частих суджень членів групи про вимоги до поведінки людей з урахуванням їх соціальних ролей, які створюють оптимальні умови буття, з котрими ці норми взаємодіють, та, відображаючи, формують його (К.К.Платонов).

Аналізуючи поняття норми, її можна розглядати як: приписи чи заборони; ідеал, що відповідає вимогам соціального середовища, в якому живе людина; діапазон варіативності поведінки. Деякі з норм мають абсолютні та однозначні критерії, розписані в законах та правилах, інші - транслиються у вигляді традицій, вірувань чи сімейних, професійних, суспільних регламентацій.

Соціальні норми в суспільстві виконують орієнтаційну, регулюючу, інформаційну, корекційну, виховну функції. В них закладені певні способи дій, згідно з якими індивіди формують та оцінюють свою діяльність, спрямовують та регулюють поведінку.

В теорії девіантної поведінки виокремлюють кілька підходів до оцінки поведінкової норми і девіацій.

Соціальний підхід базується на уявленні про суспільну небезпеку чи безпеку поведінки людини. Відповідно до цього до девіантної поведінки відносять поведінку, яка може бути потенційно небезпечною для суспільства чи оточуючих людей.

Психологічний підхід, на відміну від соціального, розглядає девіантну поведінку у зв'язку з конфліктом, деструкцією та саморуйнівною поведінкою особистості. Девіант, у відповідності з цим підходом, свідомо чи неусвідомлено прагне зруйнувати власну самоцінність, стати на заваді реалізації власних нахилів.

В межах **психіатричного** підходу девіантні форми поведінки розглядаються як дохворобливі особливості особистості, що сприяють формуванню психічних розладів та захворювань. Під девіацією в цьому підході розуміють психічні розлади, які не повною мірою досягли психопатологічних якостей.

Етнокультурний підхід визначає, що девіації доцільно розглядати з урахуванням традицій певного суспільства. Вважається, що норми поведінки, прийняті в одному соціокультурному середовищі, можуть значно відрізнятися від норм інших груп людей. Тому дуже важливим є врахування етнічних, національних, расових, конфесійних характеристик людини.

Віковий підхід розглядає девіації поведінки з позиції вікових особливостей та норм. Поведінка, що не відповідає віковим стандартам, може бути визнана як девіантна.

ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Класифікаційна ознака	Види девіантної поведінки
За тривалістю	Тимчасова Постійна Стійка
За рівнем організації	Стихійна Спланована Структурована Неструктурована
За спрямованістю на себе та інших	Егоїстична Альтруїстична Експансивна Неекспансивна
За рівнем усвідомлення	Усвідомлена Неусвідомлена
За кількістю осіб	Індивідуальна Групова

Девіантна поведінка має різноманітні динамічні характеристики, може бути стійкою чи нестійкою, мати різну спрямованість та соціальну значимість. Девіантні форми поведінки поділяються на тимчасові і постійні, стійкі та нестійкі. Для **тимчасових** девіацій характерна обмежена тривалість поведінки, що суперечить певним нормам. Наприклад, підлітки можуть проявляти девіантні форми поведінки лише під час перебування в таборі відпочинку, бути агресивними лише в певній групі тощо. До **постійних** девіацій відносять такі форми асоціальної поведінки, які мають тенденцію до повторення. **Стійкими** називають девіації, для яких притаманний лише один вид асоціальної поведінки (наркоманія, дромоманія тощо). При **нестійких** девіаціях відмічається схильність до проявів різних видів девіантної поведінки (алкоголізм з агресією до ближніх тощо).

Виокремлюють стихійні і сплановані, структуровані (організовані) та неструктуровані (слабоорганізовані) різновиди девіантної поведінки.

Стихійні девіації характеризуються спонтанністю та хаотичністю. Вони виникають під впливом зовнішніх обставин і характеризуються тимчасовим характером. Їх причиною, як правило, є емоційний стан індивіда та збіг обставин. Найбільш типовими стихійними девіаціями для підлітків є вербальна, фізична агресії, спроби самогубства тощо.

Сплановані девіації мають характер регламентованості та чіткої спрямованості. Людина завчасно готується до їх реалізації, нерідко переживає радісне й водночас тривожне очікування певного виду діяльності (наприклад, стан комп'ютерної залежності у підлітків).

Структурована девіація - це групова форма поведінки в межах якої чітко розподілені ролі всіх її учасників.

Для **неструктурованої** різновидності групової девіантної поведінки характерна відсутність ієрархічних взаємостосунків, регламентація вчинків.

Девіантні форми поведінки за своєю спрямованістю на себе та інших бувають експансивні, неекспансивні, егоїстичні та альтруїстичні.

Експансивні девіації на відміну від неекспансивних характеризуються вторгненням у сфери життя і діяльності оточуючих, здійснення щодо них різних форм фізичного, психічного та сексуального насильства.

При **неекспансивних** девіаціях індивід своєю поведінкою не зачіпає інтереси інших (наприклад, нервова анорексія – стурбованість вагою свого тіла, постійне самообмеження в їжі).

Егоїстичні девіації відрізняються спрямованістю на отримання задоволення.

Альтруїстичні девіації спрямовані на задоволення інтересів інших людей, нерідко поєднуються з схильністю до самопожертви та самознищення. Альтруїстичні цілі може переслідувати самогубець, якщо він прощається з життям заради порятунку інших.

За рівнем усвідомлюваності та критичності поведінки розрізняють усвідомлені та неусвідомлені девіації.

Усвідомлені девіації – це такий вид поведінки, за якої людина усвідомлює, що її вчинки суперечать певним нормам і щодо яких вона може переживати негативні емоції, бажає змінити свою поведінку.

Неусвідомлені девіації, як правило, притаманні людям з психічними розладами, які переконані, що їх поведінка носить адекватний характер. У порівнянні з вчинками оточуючих в них відсутнє бажання змінити що-небудь у своїй поведінці.

Розрізняють також первинну та вторинну девіації.

Первинна девіація – це власне ненормативна поведінка, яка має різні причини ("бунт" підлітка проти авторитарності дорослих, бажання до самовираження, яке за певних причин не може здійснитися в межах "нормативної" поведінки).

Вторинні девіації виникають в результаті свідомого чи неусвідомленого девіантом прагнення діяти відповідно до того ярлика, яким оточуючі відмітили його поведінку, що мала місце раніше.

ПРИЧИНИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

Групи причин	Різновиди причин
Соціально-економічні	Зниження життєвого рівня населення Майнове розшарування суспільства Обмеження можливостей соціально схвалених форм заробітку Безробіття Доступність алкоголю та тютюну для неповнолітніх Широка реклама психоактивних речовин Зниження рівня соціальної безпеки
Соціально-педагогічні	Криза інституту сім'ї Виховання в неповній сім'ї Завищені вимоги батьків до дитини Ворожість та конфлікти між батьками Критицизм підлітка щодо школи, сім'ї, відчуженість від них Низький статус підлітка у класному колективі Слабка система позашкільної зайнятості дітей та молоді
Соціально- культурні	Колапс офіційної ідеології Зниження морально-етичного рівня населення. Поширення кримінальної субкультури Негативний вплив засобів масової інформації Лібералізація статевої моралі Домінування серед молоді культу сили
Психологічні	Прагнення бути незалежним від дорослих Бажання бути визнаним у групі однолітків Потяг до самоствердження Несформована система моральних цінностей Бажання виглядати дорослим Гедоністичні мотивації Потреба змінити психічний стан у стресовій ситуації Підвищена тривожність, низька самооцінка Інфантилізм Підвищений, порівняно з однолітками, рівень конформізму. Акцентуації характеру, психопатії Психопатологічні синдроми (депресія, параноя, мстивість тощо). Негативні риси характеру (зздрість, лінощі, жадібність)
Біологічні	Порушення роботи ферментативної та гормональної систем організму Наслідки спадковості Вплив різноманітних факторів природного середовища (рівень радіації, хімічний склад повітря)

ЕТАПИ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ

Етап	Метод
Дослідження особистісних рис дитини, особливостей її фізичного та психічного розвитку, причин її девіантної поведінки, соціальної дезадаптації та чинників соціального середовища, які сприяють формуванню девіантної поведінки та заважають соціальній адаптації	Бесіда, інтерв'ю, методи психодіагностики, спостереження, експертна оцінка
Спільне планування реабілітаційних заходів	Бесіда
Координація спільних дій з навчально-виховними закладами, правоохоронними установами, громадськими організаціями	Спільні наради, робочі зустрічі тощо
Корекція особистісних рис, які обумовлюють девіантну поведінку, сприяють соціальній дезадаптації; набуття навичок подолання проблем, позитивної соціальної поведінки	Консультування, психотерапія, психологічний тренінг, робота груп взаємодопомоги
Організація індивідуального педагогічного підходу до дитини	Консультування, індивідуальні навчальні програми, шефство, спеціалізовані навчальні заклади
Корекція негативного впливу соціального оточення (сім'ї, неформальних груп однолітків, усунення негативного таврування з боку оточуючих)	Втручання, робота з суспільною думкою, корекційна бесіда, консультування
Створення умов для повноцінного задоволення потреб дитини, розвитку її творчих здібностей самореалізації у творчій діяльності, праці, змістовного відпочинку; включення до груп однолітків соціально-позитивної спрямованості	Працевлаштування, самокерована групова робота, організація громадських робіт, наукові та творчі гуртки, спортивні секції, організація конкурсів і змагань.
Психологічна підтримка та зворотний зв'язок	Інтерв'ю, бесіда, консультування

Діагностичний етап для соціального педагога - це вивчення соціальних, педагогічних та психологічних умов, які стали передумовою формування індивідуальних особливостей та причиною девіантної (з відхиленнями від соціальних норм) поведінки підлітка.

Діагностичний етап при вивченні особливостей підлітка необхідно починати з вивчення особової справи неповнолітнього. Це дасть змогу з'ясувати, які порушення поведінки йому властиві, чи вчиняв він уже протиправні дії, за яких умов. Далі – знайомство та бесіда з учителями, психологом школи, в якій навчається підліток, з метою визначення поведінкових, комунікативних особливостей, нахилів, здібностей, його інтелектуальних (навчальних) можливостей. Бесіда з батьками має бути спрямована на визначення педагогічних можливостей сім'ї, її соціального статусу та виховного впливу на дитину. Все це дасть більш об'єктивну інформацію про неповнолітнього для складання його соціально-психологічної карти та можливість визначити, яку саме роботу було проведено школою, та які недоліки мали місце в сімейному вихованні.

Подальша робота складається зі знайомства соціального працівника з неповнолітнім. При цьому слід звернути увагу на зовнішній вигляд підлітка, на манеру поведінки, спілкування, тобто на все, що може дати інформацію про нього. На першому етапі важливо завоювати довіру неповнолітнього, викликати відвертість. Цьому буде сприяти бесіда, витримана у спокійному і дружньому тоні. Небажано задавати прямі запитання, ефективніше подавати їх у завуальованій формі.

Соціальному працівнику необхідно розповісти про те, що мета його діяльності спрямована на допомогу в пізнанні самого себе, мотивів своєї поведінки й пошуку шляхів її саморегулювання. Це допоможе частково зняти напруження і схвильованість, які виникають у таких умовах. Під час роботи за методиками слід звертати увагу на паузи, обмовки, заштриховки, закреслювання, та відновлення, відповідати на якесь запитання або виконувати якесь завдання. Все це має прихований зміст і дає додаткову інформацію про неповнолітнього.

Щодо психодіагностичних методик, то можна використовувати наступні:

- методика дослідження особистості "дім-дерево-людина" Дж. Бука;
- тест Люшера;
- тест "Неіснуюча тварина";
- методика дослідження "незакінчене речення";
- методика виміру рівня тривожності Тейлора;
- методика діагностики показників та форм агресії А. Басса та А. Дарки;
- методика виявлення акцентуацій характеру К. Леонгарда;
- методика діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса тощо.

Завершується психодіагностичний етап постановкою мети та завдань подальшої соціально-педагогічної роботи з неповнолітнім, написанням висновків та рекомендацій, складанням подальшої програми соціально-педагогічного, соціально-психологічного супроводу, підключення до суспільно-корисної діяльності, залучення до членства в дитячій громадській організації, включення до малих тренінгових груп, організація індивідуальної психокорекційної роботи тощо.

Корекційний етап. Після отримання повної інформації про підлітка та обробки результатів потрібно розробити психокорекційну програму, спрямовану на подолання проблем, негативних особистісних рис, виявлених попереднім етапом, які спричиняють відхилення в поведінці неповнолітнього.

Отже, дуже часто в результатах досліджень з'ясовується, що для неповнолітніх, які виявляють ознаки схильності до правопорушень, часто характерні:

- а) високий рівень агресивності;
- б) високий рівень тривожності;
- в) низька самооцінка.

Тому на першому етапі рекомендується застосовувати діагностичні методики, які дають змогу визначити також і рівень цих параметрів.

Для зменшення агресивності неповнолітніх пропонується проводити спеціальні вправи, ігри.

Тривога – емоційний стан, який виникає в ситуаціях невизначеності і небезпеки і виявляється в очікуванні несприятливого розвитку подій. Для організації психокорекції тривожності в підлітків можна застосовувати метод бесід та переконань, навіювання, тренінгових занять для подолання стресових, конфліктних ситуацій, а отже, і тривожності.

У більшості випадків неповнолітні з девіантною поведінкою мають занижену самооцінку. Це пояснюється тим, що багато з них мають досвід відчуття безнадійності та безпорадності. Деяким підліткам важко побачити зміст свого існування, усвідомити свою цінність як особистості, відчуття себе комусь потрібними. Саме відсутність чіткої перспективи на майбутнє і відчуття власної непотрібності можуть стати причинами формування протиправної поведінки.

Для того, щоб запобігти формуванню та вкоріненню девіантної поведінки, необхідні особливі заходи. Міні-тренінг, спрямований на корекцію ставлення підлітка до себе. Також на корекційному етапі з даною категорією дітей та підлітків доцільно використовувати методи арттерапії.

Аналіз та повторна діагностика, розробка рекомендацій. На цьому етапі проводиться повторна діагностика поведінки, емоційного стану особистості та її ставлення до себе й оточуючих. На основі отриманих даних складається характеристика на досліджуваного неповнолітнього, що включає в себе різносторонній опис його особистості на даний момент, перспективи подальшого розвитку й рекомендації щодо продовження роботи з питань корекції особистісних порушень, що сприятиме попередженню девіантної поведінки.

Отже, в індивідуальній роботі з профілактики правопорушень серед неповнолітніх використовуються психодіагностичні методи для виявлення психологічних особливостей, які сприяють порушенням у поведінці дитини, а також методи психологічної корекції таких негативних особистісних утворень (спеціальні вправи, ігри, психотехніки). В роботі з даною категорією використовують метод бесіди, переконання.

Сьогодні дуже актуальною є проблема зростання правопорушень серед неповнолітніх. Тому профілактика цього явища має охоплювати якомога більше дітей та підлітків. Для того, щоб профілактична робота охоплювала велику кількість неповнолітніх, соціальному працівнику необхідно володіти груповими методами профілактики правопорушень.

Усі групові методи профілактики правопорушень можна умовно розділити на такі групи:

1. Групові психокорекційні методи, спрямовані на подолання негативних особистісних характеристик та корекцію поведінки неповнолітнього:

- групова психотерапія;
- соціально-психологічний тренінг;
- ігротерапія;
- арттерапія, тощо.

2. Групові методи спрямовані на формування та розвиток якостей особистості, які сприяють зміні негативної моделі поведінки:

- розвиваючі заняття;
- ділові, рольові ігри;
- тренінг особистісного росту;
- тренінг за методикою «рівний рівному» тощо.

3. Групові методи спрямовані на підвищення рівня правової освіти неповнолітніх, освітнього рівня і компетенції батьків та вчителів:

- лекції;
- кіно-, відео- лекторії;
- семінари;
- групові консультації;
- тематичні масові заходи тощо.

Важливим напрямком у роботі соціального педагога є психокорекція негативних якостей, які спричиняють порушення в поведінці. Основу психокорекційної діяльності складає робота з психокорекційними групами, до яких входять підлітки, схильні до асоціальної поведінки, які вже скоїли незначні правопорушення, стоять на шкільному обліку або на обліку у службі у справах дітей. Серед групових методів психокорекції виділяють групову психотерапію.

Психотерапія – це надання психологічної допомоги людям при всіляких психологічних труднощах. Вона проводиться спільно з психологом. Зміст та форми психотерапії добираються відповідно до цілей та віку учасників занять.

Також ефективним груповим методом є ігротерапія, що може використовуватись, починаючи з молодшого шкільного віку. Її зміст полягає в роботі, що включає такі типові ігри: дидактичні, рольові, розвиваючі, сюжетні, ігри-драматизації, ігри з правилами. У грі розвивається вербальне мислення в неформальному спілкуванні та сумісній діяльності з дітьми та дорослими. При ігротерапії створюється атмосфера прийняття дитини, розширення можливостей учня до саморегуляції, до самоконтролю, емпатії, почуття власної гідності.

Як груповий метод застосовують арттерапію. Це – терапія мистецтвом: малюнок, ліплення і т. д., що сприяє психологічному навчанню спілкуванню, самовивченню. Великий позитивний вплив на емоційну сферу учасників психокорекційної групи мають музика, спів, поезія, танок, ляльковий театр. При цьому діти виявляють творче ставлення до життя, відкритість до діалогічного типу спілкування, наявність здібності передавати свій внутрішній стан засобами мистецтва.

Найбільш поширеним серед групових методів є соціально-психологічний тренінг. Під час тренінгу діти та підлітки набувають знань та навичок у вирішенні конфліктів, взаємодії з іншими тощо.

Для організації профілактичної роботи слід організовувати групи за такою тематикою: "Вмій спілкуватись", "Як удосконалювати самого себе", "Вирішення проблем", "Графік моєї роботи та відпочинку" тощо. Вагомий результат дає організація і проведення групових занять для учнів за темами: "Блокування негативних якостей", "Норми, прийняті в суспільстві", "Щоденне самовиховання і вдосконалення", "Корекція пізнавальних процесів" і т. д. Ефект дають також заняття груп особистісного зростання, цикл лекцій "Сімейне виховання".

Серед групових методів профілактики слід також виділити освітні лекції для батьків, учителів, учнів, проведення виховних годин, семінари для вчителів, батьків з метою підвищення їх психологічної компетентності. Слід залучати до таких заходів спеціалістів, наприклад юриста, інспектора у справах неповнолітніх, нарколога та інших.

Отже, в арсеналі соціального працівника є низка групових методів профілактики правопорушень серед неповнолітніх, застосування яких дає змогу охопити під час проведення профілактичної роботи більшу кількість дітей та підлітків. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що знання групових методів профілактики правопорушень серед неповнолітніх та володіння ними є важливою умовою ефективності профілактики даної проблеми.

Карта соціально-педагогічного та соціально-психологічного обстеження неповнолітнього

№	Параметр	Характеристика	Примітки (пропозиції до індивідуального плану роботи)
1.	Прізвище, ім'я, по батькові		
2.	Зайнятість (навчання) неповнолітнього на момент обстеження		
Індивідуальна характеристика (оцінка потреб) неповнолітнього			
3.	Стан здоров'я		
4.	Навчальна діяльність		
5.	Емоційний та поведінковий розвиток		
6.	Соціальна самопрезентація та особливості способу життя		
7.	Сімейні та суспільні стосунки		
8.	Особистісні чинники (індивідуальні якості), які заважають соціальній адаптації та спричиняють формування девіантної поведінки неповнолітнього		
9.	Особистісні якості, які сприяють ресоціалізації неповнолітнього		
Характеристика сім'ї неповнолітнього			
10.	Склад сім'ї		
11.	Догляд (базова опіка)		
12.	Забезпечення безпеки		
13.	Емоційне тепло		
14.	Стимули		
15.	Керівництво та обмеження		
16.	Стабільність		
17.	Соціально-психологічний клімат сім'ї		
18.	Проблеми сім'ї		
19.	Розширена сім'я		
20.	Чинники сім'ї, які заважають соціальній адаптації та спричиняють формування девіантної поведінки неповнолітнього		
21.	Чинники сім'ї, які сприяють ресоціалізації неповнолітнього		
Характеристика сімейного та соціального оточення неповнолітнього			
22.	Матеріальний стан сім'ї		
23.	Житлові і побутові умови сім'ї		
24.	Історія сім'ї		
25.	Родичі		
26.	Зайнятість (робота). Доходи		
27.	Соціальна інтеграція сім'ї		
28.	Ресурси громади		
29.	Неформальне оточення за місцем проживання		
30.	Чинники соціального оточення, які заважають соціальній адаптації та спричиняють формування девіантної поведінки неповнолітнього		
31.	Чинники соціального оточення, які сприяють ресоціалізації неповнолітнього		

ІСТОРІЯ

Надійшло повідомлення, що Сергій вчинив адміністративне правопорушення – вкрав велосипед, що стояв під його під'їздом.

Сергій – учень 8 класу загальноосвітньої школи №2.

Успішність навчання посередня (середній бал - 7). Взаємини з педагогами – напружені, з однолітками – позитивні. Серед педагогів найбільшу прихильність виявляє до вчителя фізкультури, бо полюбляє спорт. У позанавчальний час відвідує секцію карате.

Хлопець емоційний; для нього характерні мінливість настрою, нестійкість поглядів, поверховість суджень. Властивий артистизм, демонстративність, пошук визнання оточуючих, задоволення. Уподобання: спорт, музика (різні стилі та жанри), кінофільми (комедії), телебачення («життєві історії», гумористичні програми).

Товаришує переважно зі старшими хлопцями зі свого двору. Часто підпадає під залежність.

Живе з матір'ю та двома братами. Старший брат на момент обстеження проходить службу в армії, менші – 15 та 14 років). З батьком стосунків не підтримують. Мати працює прибиральницею, життєвий рівень сім'ї – нижче середнього.

Авторитетом для Сергія є дядько – від працює охоронцем у фірмі, проте сім'я з ним мало контактує.

Завдання:

- 1. Прочитати історію, з'ясувати, яка інформація відповідно до Карти соціально-педагогічного та соціально-психологічного обстеження неповнолітнього відома із вищезазначеного повідомлення про Сергія, а яку потрібно ще зібрати?**
- 2. Яка інформація, на Вашу думку, буде особливо корисна для з'ясування ситуації і причин вчинення Сергієм правопорушення?**
- 3. Де, в кого і яким чином можна зібрати додаткову інформацію про Сергія?**
- 4. Як у подальшому потрібно використати зібрану інформацію?**

Додаток 20

ПЛАН ДІЙ

Проблема	Час, протягом якого буде вирішено	Дії	Виконавець	Оцінка-аналіз виконаних дій	Примітка про виконання

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Соціальна робота в Україні: теорія і практика: науково-методичний журнал. К., 2006. – 103,183,190 с.
2. Словник психологічних термінів (з глибинної психології) / За ред..С.І.Рясенко. – К.: Держсоцслужба, 2006
3. Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах: Методичний посібник. / І.Д.Зверева та ін. - К.: Держсоцслужба, 2006
4. Соціальна робота з дітьми та молоддю в Україні / І.Д.Зверева. -: Правда Ярославовичів, 1998
5. Теорія і методи соціальної роботи: Навч.посіб. / М.П.Лукашевич. – К.: МАУП, 2002
6. Соціальна робота в Україні: Навч.посіб. / І.Д.Зверева, О.В.Безпалько, С.Я.Харченко та ін.. За заг.ред. І.Д.Зверєвої, Г.М.Лактіонової. – К.: Наук.світ, 2003
7. Інтегровані соціальні служби – складова стратегії деінституалізації / В.О.Кузьмінський. – Права дітей, 2006
8. Соціальні послуги: 85 запитань та відповідей. Проект TACIS «Посилення регіональних соціальних служб в Україні», К., 2006
9. Соціальні служби – родині: розвиток нових підходів в Україні (перевидання) / За ред. І.М.Григи, Т.В.Семигіної. – К., 2003
10. Соціально – педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: Навч.посіб. – К.: ДЦССМ, 2002
11. Соціальна, педагогічна та психокорекційна робота з неповнолітніми, засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі: Метод.посіб. з питань соціальної реабілітації у громаді неповнолітніх засуджених / Автори – упорядники.: Т.П.Авельцева, З.П.Бондаренко, Н.В.Зимівець та ін..; За наук.ред І.Д.Зверєвої. – К.: Наук.світ, 2006
12. Соціально – педагогічна підтримка дітей групи ризику / Соціальна педагогіка: теорія та практика, 2005
13. Сімейні групові наради як метод розв'язання конфліктних ситуацій: методичні матеріали для тренера. Авт. – упоряд. В.Лютий, О.Калібаба, Н.В.Зимівець, Т.П.Авельцева / За заг.ред. І.Д.Зверєвої. – К.: Науковий світ, 2003
14. Теоретичні засади соціально – педагогічної технології роботи з підлітками / науковий часопис НПУ ім..М.П.Драгоманова. Серія 11. Соціологія. Соціальна робота. Управління: Зб.наук.праць. – К.: НПУ ім.. М.П.Драгоманова, 2004
15. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: Навч. – метод.посіб. – К.: ВіАн, 1996
16. Превентивна робота з молоддю за методом «рівний – рівному»: Наавч.посіб. / За ред.. І.Д.Зверєвої. – К.: Навчальна книга, 2002